

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:4 • 2013

Gunnar Artéus & Klas Åmark (red.), *Historieskrivningen i Sverige* (Lund: Studentlitteratur 2012). 222 s.

I förordet till denna antologi skriver redaktörerna att det inte tidigare funnits någon heltäckande framställning om svensk historieskrivning. Genom åren har det skrivits en rad artiklar och böcker med historiografisk inriktning, men det har saknats en samlad redogörelse för historieskrivningen från tidigmodern tid till idag. Författarna har av förlaget fått instruktionen att försöka täcka in begreppen historiesyn och vetenskapsuppfattning, men i övrigt haft fria händer att skriva om respektive tematik.

Bo Lindberg slussar oss förtjänstfullt igenom historieskrivningens olika skiftningar före professionaliseringen på 1800-talet. Han visar hur inslag av källkritik och sanningsanspråk förbådade senare tiders historieforskning, men att de tidigmoderna historieskrivarna genom sina uppfattningar om kunskap och om historiens nytta starkt skilde sig från denna. Han tillfogar att detta utmanar den "moderna slentrianen", men utvecklar inte detta närmare.

I de tidiga svenska verken var den götiska myten framträdande, vilket innebar att Sveriges historia vävdes samman med världshistorien och de bibliska berättelserna. Sverige och svenskarna skrevs till en början in i ett nordiskt sammanhang, men efterhand ställdes Sverige allt mer i relief till Danmark. Historieskrivarna sökte dra lärdom av hur människor handlat omoraliskt eller utifrån politisk klokhet och av att allt var stätt i förändring. Därför måste, menade man, bevekelsegrunder och omständigheter bakom historiska handlingar lyftas fram. Samtidigt innebar denna moraliska historieskrivning ett sanningsanspråk. Skulle man kunna dra slutsatser av historiska händelser måste de vara sanna. Lindberg menar dock att stormaktstidens patriotiska historieskrivning inte lyckades få fotfäste på universiteten, där en exempelhistoria med förankring i antika texter dominerade.

Under 1700-talet var inte längre uppmärksamheten främst inriktad på att söka rötterna till Sveriges långa historia. Framställningarna byggdes fortfarande upp kring kungarna, men även riket och folket blev viktiga begrepp. Internationell historia fick också ökad betydelse. Lindberg nämner Sven Lagerbring som en i någon mening mera professionell historiker som tillämpade förnuftskritik och diskuterade händelsers trovärdighet. Exempelhistorien fanns kvar även under denna tid, nu med en tydlig användning av ordet pragmatisk, som enligt Lindberg blev ett modeord.

Gunnar Artéus kapitel handlar om Erik Gustaf Geijer och andra 1800-talshistoriker. Geijers fokusering på staten och de ledande politikerna gjorde honom känd för eftervärlden tillsammans med hans sätt att förhålla sig till sin verksamhet som historiker. Hans statsidealism blev paradigmatiske i den meningen att den influerade andra historiker som F. F. Carlson, C. G. Malmström, C.T. Odhner, Hans Forssell och – under en tid – Anders Fryxell. Gemensamt för dem var den kristna grundsynen, men när det gäller vetenskapssyn och källbehandling skilde de sig från varandra liksom när det gällde influenserna från Ranke.

I sitt kapitel om Hjärnetraditionen skriver Ragnar Björk att Harald Hjärne var en inflytelserik person – ”en kulturpersonlighet” – som satte avtryck såväl på det kulturella området som inom historikersamfundet. Till traditionen räknas historiker som var ”habila hantverkare”, men också forskare som banade ny mark. När weibullianerna pläderade för vad de betecknade som en annan uppfattning, kom en del historiker därtill att – kanske inte alltid helt rättvist – räknas till Hjärneläget.

Björk urskiljer en ”reducerande tendens” i den fortgående professionaliseringsprocessen. Enligt detta synsätt fick minimikraven en starkare betydelse på bekostnad av historiesynen. Till skillnad från Hjärnetraditionen visade weibullianerna i sin framställning hur de gått tillväga, medan de förra hade lagt detta steg bakom sig när de skrev ihop sin konstruktion. På historiefilosofins område övergav Hjärnes lärjungar liksom weibullianerna statsfilosofiska betraktelser. Också beträffande moral och politik kan man skönja en reduktion, men weibullianerna kunde kritisera Hjärne och andra för att deras politiska verksamhet inverkar på deras trovärdighet som historiker. En fråga som naturligtvis kan diskuteras är om den historiografiska utvecklingen bäst beskrivs i termer av ”reduktion” i en fortskridande professionaliseringsprocess, eller om skillnaden mellan weibullianerna och Uppsalalinjen var mera genomgripande. Redogörelsen för den tidiga forskningen om ekonomiska och sociala förhållanden kan också föranleda en problemdiskussion kring hur denna kan förstås i ett längre perspektiv, och hur den förhåller sig till olika historievetenskapliga riktningar.

Björk identifierar några karakteristiska drag i svensk historiografi i jäm-

förelse med historieforskningen i Europa. En del av dessa – som betydelsen av ”den svenska modellens” särdrag – kan naturligtvis diskuteras liksom bakgrunden till att det inte stått några större slag om den svenska historien. Björk redogör dock för debatter som Uppsalalinjens historiker deltog i och som bland annat handlade om olika tolkningar av senmedeltidens händelseutveckling.

Rolf Torstendahls och Birgitta Odéns framställning griper in i Björks, men är mera specifikt inriktad på den weibullska riktningen. Författarna menar att det är fel att tala om en skolbildning med ett gemensamt program, men att det är mera korrekt att tala om en riktning med en nära besläktad vetenskapssyn. Lauritz Weibulls *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* från 1911 var något av en programskrift för riktningen trots avsaknaden av principiella metodologiska diskussioner. I sin historiska praktik ställde Weibull andra minimikrav på forskningen än Hjärne och andra historiker som tillät sannolikhetsresonemang. Weibulls val av problemområden styrdes av att han genom sin metod eftersträvade ny kunskap. Därmed förenades minimikrav och optimumnormer i det som kan betecknas som en weibullsk riktning. Författarna beskriver bröderna Weibulls metodiska grepp och betoning på säkra slutsatser som en ”revolution”. Däremot bröt de inte på något fundamentalt sätt från den tidigare uppfattningen om vad som var viktigt att undersöka historievetenskapligt, det vill säga det politiska livet.

Författarna visar hur bröderna Weibull och deras efterföljare vidgade problem- och forskningsområdena. Detta är tydligt i Curt Weibulls skrifter om drottning Kristina och i Sture Bolins studier av romerska mynt. Erik Lönnroth tog hjälp av teoretiska modeller på ett sätt som hans läromästare inte hade gjort. Så småningom vidgades fältet ytterligare och därmed tunnades kärnan i den weibullska riktningen ut, särskilt i en tid då historieforskningen närmade sig samhällsvetenskaperna.

Klas Åmarks bidrag handlar om hur historieforskningen under 1960-talet inspirerades av samhällsvetenskapliga teorier och modeller. Åmark menar att detta i viss mån var en förändring underifrån med doktorander och docenter som drivande aktörer. Det ökade teoriintresset bidrog till att ge historievetenskaperna en ny inriktning metodologiskt och en mera modern-historisk orientering. Därmed initierades också stora projekt om emigration, folkrörelser etcetera. Till en början influerades en del historiker av strukturfunktionalistiska teorier, men dessa visade sig svåra att tillämpa. Historiematerialistiska utgångspunkter blev tydliga främst inom arbetarhistoria (”historisk arbetslivsforskning”) och när det gällde undersökningar av feodala samhällsformationer.

Teoretiska perspektiv fick betydelse för forskning om statsbyggnadspro-

cesser, modern socialhistoria, arbetarhistoria, kvinnohistoria, folkhemhets problematik och professionsforskning. Teoretisk orientering hade definitivt slagit igenom i det svenska historikersamhället under 1980-talet. Kritiker hävdade att historikerna därmed blivit svåra att läsa, att de hade frångått sin uppgift att skriva flyhänt och narrativt. Men det fanns också de som menade att det fanns ett glapp mellan teori och empiri. Åmark avslutar med att det inte finns mycket skrivet om historiografin under den period som omfattas av hans kapitel. Om det är så borde dessa ord uppmana forskare att ta sig an denna uppgift.

I slutet av kapitlet lämnar Åmark över stafettpinnen till Eva Österberg genom att peka på det ökade intresset för teorier om kultur och genus. Detta är också temat för Österbergs kapitel om de senaste decenniernas historieforskning, som utförligt redovisas i all sin mångfald. Österberg inleder med att hänvisa till det Bo Lindberg skriver i första kapitlet om att forskarens möjlighet att nå objektiv kunskap ifrågasatts under senare tid. Många historiker är idag överens om att tolkningar av historiska förlopp vilar på forskarens perspektiv och värderingar. Detta innebär emellertid inte att historievetenskapen blir mindre vetenskaplig. Historiker skall kunna säga något om det förflutna, och forskningen skall kunna granskas vetenskapligt av andra. Österberg menar att ämnet därför i en mening står kvar på en empirisk-positivistisk grund, samtidigt som betoningen av olika tolkningslager gör att det i stor utsträckning får en hermeneutisk karaktär. Historiker positionerar sig på olika sätt mellan dessa poler, men det finns idag en större medvetenhet om kunskapens begränsningar och om hur berättelser konstrueras. Historiker använder sig fortfarande av källkritik, men den har utvecklats till nya källtyper utifrån det funktionella källbegreppet. En tydlig tendens är att många undersökningar är inriktade på berättelser, diskurser och begrepp. Även om merparten historiker betraktar sina framställningar som konstruktioner bygger dessa samtidigt på ett grundligt källarbete. Hon drar också intressant nog en parallell mellan senare tiders dekonstruktion och intertextuell kritik och bröderna Weibulls kritiska verksamhet. Enligt henne är det fokuseringen på tid och förändring som är det som förenar historiker och inte forskningsområdena eller metodologin.

Historieämnetts fokusering på människan som samhälls- och kulturvarsele gör att det närmast borde betecknas som en livsinnehållsvetenskap. Historiker studerar hur människor format sina liv och försökt skapa mening i tillvaron samt de frågor de ställt sig under historien. Studier av historiska förändringsprocesser och hur människor funderat över samspelet mellan dåtid, nutid och framtid är av betydelse för en kritisk förståelse av den tid vi lever i. Österberg menar sig också kunna iaktta en etisk svängning i forskningen, att den kan lyfta upp frågor av existentiell och etisk karaktär.

Det är en imponerande uppställning historiker som medverkat i antologin. Flera av författarna har under åren skrivit några av de mest substantiella bidragen om svensk historiografi. Bland dessa finns texter som spelat en stor roll för den metodologiska riktning forskningen tagit sig, men också inlägg i de forskningsdebatter som trots allt förts även i Sverige. Just dessa debatter skulle jag ha önskat se mer av i antologins olika kapitel.

Historievetenskapens utveckling kan analyseras i skärningspunkten mellan inom- och utomvetenskapliga faktorer samt de ramar som definieras genom det akademiska systemet (professionaliseringen). En förtjänst med de olika bidragen är att författarna tydligt visar på detta samspel och hur villkoren för historieskrivningen förändrades och påverkades av samhällsliga faktorer och av tidsandan. Boken ger också uppslag till diskussioner om historievetenskapens utveckling. De olika tolkningarna av den weibullska riktningens genomslag kan till exempel bilda underlag för diskussioner om kontinuitet och förändring. Bokens olika bidrag – inte minst det sista om aktuella trender och riktningar – kan på ett fruktbart sätt berika en diskussion om vart ämnet är på väg, de utmaningar det står inför och dess teoretiska grundvalar. På så sätt blir också boken en utmärkt utgångspunkt för reflektioner kring historiesyn och vetenskapsuppfattning inom historievetenskaperna.

Lunds universitet

LARS BERGGREN

Anders Andrén (red.), *Förmodern globalitet: essäer om rörelse, möten och fjärran ting under 10 000 år* (Lund: Nordic Academic Press 2011). 248 s.

Förmodern globalitet är en efterlängtd bok! Medvetet hos en del men omedvetet hos många har den metodologiska nationalismen begränsat förståelsen av det förflutna. Arkeologer, historiker och konstvetare arbetar fortfarande ofta inom ett av nationalstaten bestämt fält som konstruerats i en sammanblandning mellan stat och nation. Språk och nationers gränser bestämmer vad som ska studeras. De flesta svenska arkeologer undersöker materiell kultur funnen inom dagens gränser, eller i museisamlingar som utgår från ett insamlingsområde som sammanfaller med staternas utbredning. Stat och materiell kultur, arkivkällor eller konsthistoriskt källmaterial saknar emellertid ofta konkreta relationer. Keramikskärvor, altarskåp eller bouppteckningar är ofta mer relevanta på lokal, regional eller global nivå än på statlig nationell dito.

De senare årens postkolonialt färgade inriktning mot studier av globala

kontakter och internationellt beroende inom de kulturhistoriska ämnena har även spridit sig utanför en inre kärna. Globalhistoria med förankring i studier av internationell handel och varuutbyte har skjutit fram sina positioner. Även arkeologer som studerar förhistorien har börjat undersöka vittförgrenade kontaktnät i de avlägset förhistoriska tidsperioderna. Redan den tidigaste historien var snabb och global. Boken *Förmodern globalitet* är ett gott exempel på hur denna förändring kan studeras.

Här har 14 arkeologer, antikvetare, historiker, konstvetare och idéhistoriker relativt fritt fått angripa frågan om den tidigaste globaliseringen. Vad är globalitet i förmoderna samhällen, fanns den och hur skulle den se ut i just mitt forskningsfält? är frågor som antologin kretsar kring. Studierna täcker in undersökningar av paleolitiska, neolitiska, bronsålders-, järnålders- och medeltida samhällen. Antologin präglas av en stark och medryckande ambition från författare och redaktör att berätta och presentera en historia som länge varit ouppmärksam. För visst fanns den, den förhistoriska globaliteten – om detta kan det inte råda något tvivel efter att ha läst samtliga välskrivna bidrag.

Termerna globalisering och globalitet har i antologin givits breda definitioner. Den senmoderna globaliseringen i bemärkelsen likriktning, kapitalflykt, massmigrationer, priskonvergens och ökade motsättningar kan visserligen i delar appliceras även på förmoderna samhällen men skillnaderna i omfattning och konsekvenser är uppenbara. I stället utgår antologins texter från vardagliga och ofta oväntade möten över omfattande geografiska avstånd. Materiella möten och tankeöverföring över ofta hisnande stora områden.

Björn Nilsson och Elisabeth Rudebeck behandlar kunskapsöverföring, nätverk och alkoholens betydelse under olika perioder av stenåldern. Genom att plocka upp ett ting eller en företeelse lyckas båda författarna knyta det äldre stenålderslandskapet i vad som kom att bli Öresund och bronsåldern i samma region med det sjunkna Doggerlandet eller Mindre Asien.

En oväntad och mycket spännande tolkning av nätverkens utbredning och storlek under yngre stenålder och bronsålder i norra Fennoskandinavien presenterar Hans Bolin som ser långa kontaktkedjor mellan det som kom att bli Ångermanland i väster och Amurflodens dalgång i öster. Bolin arbetar här inom samma fält som den i Finland mycket livaktiga forskningen om postglacial kolonisation och introduktion av jordbruk. Här hade antologins bredd och position som introduktör av nya perspektiv kunnat stärkas ytterligare genom att ha med ytterligare någon representant för denna forskning och gärna då med fokus på stenåldern. Tidiga kontaktvägar till, och kolonisation av vad som kom att bli norra Finland tog, har det visat sig vanligen inte vägen från Väst- eller Centraleuropa utan från öster, från nuvarande norra Ryssland och Sibirien.

Den nord-sydliga, eller snarare nordväst-sydostliga dimensionen behandlas av Fredrik Svanberg som spårar betydelsen av den homeriska världens dyrkan av heroen ända till Själland och Skåne. Genom att ställa samman en stor mängd fynd av hus från bronsåldern i Skandinavien men även i östra medelhavsområdet uppmärksammar Svanberg husets stora betydelse i kult och vardag. De i de homeriska myterna centrala hjältarna – heroerna och deras hus – var kända och viktiga beståndsdelar i den nordliga bronsålderskulten och historieberättandet. Bronsålderns skåningar delade förståelsehorisont med samtida människor i östra medelhavsområdet och kanske berättade de båda befolkningsgrupperna samtidigt myterna om Ajax och Penelope vid kvällsbrasornas sken.

Lyxkonsumtions betydelse betonas av Dominic Ingemark och Torun Zachrisson som undersökt glasets respektive elfenbenets roll under mellersta järnåldern. Bokens redaktör Anders Andrén pekar på de unga männens, i synnerhet de utan arvsrätt, roll för överförande av kunskap och intryck. Dräktens funktion i globala kontakter lyfts fram av historikern Eva Andersson och den alltmer aktualiserade kontakten mellan islam och kristendom under tidigmedeltid betonas av Mats Roslund. Genom att uppmärksamma fyndet av kvarlevorna av en nordvästafrikansk makak (en apa) från 1100-talet i Rjurikovo Gorodisce, staden Novgorods föregångare, fäster Roslund sökarljust på de oväntade och tillsynes udda långväga kontakterna. Genom att till makakens kvarlevor föra arkeologins mest emblematiske fynd – krukskärvan – framgår det på ett övertygande sätt att apan bara var en av många kosmopoliter i en värld präglad av intensiva kontakter mellan den kristna och muslimska världen. Även keramiken är en del av denna kosmopolitiska värld. Den är som Mats Roslund visar, riklig och påträffas överallt i alla medeltida städer och i snart sagt alla stånds- eller klassiskt. Keramikskärvorna för samman Sigtuna med Damaskus och Alexandria med Lund.

Arkeologi och arkeologiska perspektiv dominerar antologin men mycket av bokens styrka kommer av att även andra ämnen och synsätt finns representerade. Texternas och tänkandets betydelse i det medeltida samhället i relationen mellan muslimer och kristna diskuteras av Mohammed Fazlhashemi. De två konstvetenskapliga bidragen rör båda senmedeltida altarskåp och är skrivna av Jan von Bondsdorff och Carina Jacobsson. Antologin avslutas med en personligt hållen kritisk granskning av föreställningarna om vilka kulturhistoriska frågor som kan besvaras med dna-analys. För var och en som ställt sig frågan: det här med dna, hur funkar det egentligen?, bör läsa Kerstin Cassels kritik av metoden och dess användning.

Förmodern globalitet är resultatet av den områdesgrupp som skapades på initiativ från Riksbankens jubileumsfond för att stärka studiet av förmoderna samhällen – ett välkommet initiativ som också givit goda resultat

i form av föreliggande antologi men även kommande forskning inom det förmoderna fältet under kommande år (jfr RJs särskilda utlysning av forskningsmedel för förmodernitet 2012). I antologins inledning framgår det att områdesgruppen haft flera träffar runt om i Sverige men även i Berlin, vilket är ett tillvägagångssätt som tveklöst stärkt texternas framväxt men som ger intrycket av att ha skett innan och i början av textproduktionen och inte i så hög grad berört de färdiga texterna. Kanske hade antologin vunnit på att mer stringent hållas samman inom något tydligare ramar.

Boken består av essäer – tydligt angivet i undertiteln – och formens frihet utnyttjas ordentligt av författarna. En något större grad av likriktning hade varit önskvärd. Till exempel saknar en av artiklarna referenser medan flera av texterna refererar till samma företeelse utan att någon korsreferering konsekvent genomförts. Till exempel berör bägge de konstvetenskapliga artiklarna på olika sätt altarskåpet i Bälinge socken (Uppland) utan att hänvisning till den andra texten förekommer.

Flera texter berör Kina och Främre Asien men Afrika nämns sparsamt trots att det finns många och tydliga exempel på kontakter med vad som kom att bli Europa sedan äldre stenålder. Detta geografiska fokus på relationen Skandinavien/Sverige och Asien kan tas som exempel på kvardröjande högkultursperspektiv. Den globala världen har ansetts vara mer global i Rom och Mesopotamien än i Karibien eller Centralafrikas inland. Men var det verkligen så? Flera artiklar i antologin med Bolins och Roslunds i spetsen visar också att den tidiga globaliseringen inte hade någon kärna utan förekom överallt hela tiden, om än under olika former och i olika grad.

Sannolikt kommer fler områdets äldsta historia att skrivas om på likartat sätt som presenterats av flera av författarna. *Ex Oriente Lux*-axiomet är på väg att förlora sin hegemoniska position, mycket tack vare de perspektiv som antologin och det växande globalarkeologiska och globalhistoriska fältet. I en redan efterlängtdad del två av denna bok kan jag bara önska ännu djärvare studier av större delar världen som ifrågasätter föreställningen att globalisering i Europa ägde rum särkopplad från resten av världen.

Rodney Edvinsson, Tor Jacobson & Daniel Waldenström (red.), *Historical monetary and financial statistics for Sweden: Exchange rates, prices and wages, 1277–2008* (Stockholm: Ekerlids förlag and Sveriges Riksbank 2010). 527 p.

Swedish historians from Hans Forssell, through Eli Heckscher and Bertil Boëthius, to Lennart Jörberg have engaged in the painstaking, complex and often unappreciated task of compiling and publishing series of historical statistical information that reveal changing economic conditions over time. The widespread availability of cheap and powerful computers has allowed economic historians to return to classic, broad questions that try to identify sources of economic change by comparing wealth, living standards and other conditions over a broader chronological and geographical scope than was previously possible. The scholars who have contributed to the chapters in the current volume, and, as importantly, the tables of data available in it and also available as databases at the Bank of Sweden's website, both continue the legacy of their predecessors and provide a foundation for further international and intertemporal comparisons.

Compiling data suitable for such comparisons provides a number of theoretical and practical challenges. "Sweden" itself is a changeable concept over the last millennium. The authors bring together published and unpublished sources that provide the raw material for long series. Monetary and metrical units have varied considerably over time, as well as among societies. Beyond this, as the authors admit, creating a time series requires reconciling not just different measurements, but different conceptual categories, such as the nature of work, and judging how to join price indexes that are meaningful despite profound changes in goods and patterns of consumption.

The book begins with three chapters on money. The first surveys Sweden's different monetary standards throughout the past, with useful tables and a helpful glossary of monetary terms. The second attempts to reveal "Swedish payment systems" 995–1534, using a creative mix of sources to attempt to explain the value, use and production of coins during the period. I particularly appreciated the use of *Svensk Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrevet* to attempt to uncover the use of foreign gold coins, and the attempt to ascertain changes in the seignorage rate during the late middle ages. The third explores the early modern period's multiple currencies, in a complex, fascinated and still understudied moment when minted silver daler coins came to circulate in complex relations to a daler of account, as well as foreign and domestic gold coins, both small and very large copper coins, and even paper bills.

From exchange rates amongst Swedish currency, the book turns to foreign

exchange rates in another trio of chapters, on the 17th and 18th century, the 19th century, and from the First World War to the present. Strangely, the authors adopted different formulae to compensate for the time difference in bills of exchange from the late 17th and 18th century than in the 19th century, and the authors present data that reflect their assumptions about interest rates and other variables, rather than raw data. Sources in the 17th century, particularly, are patchy enough that the chapter clearly reveals the need for further empirical research, yet the early modern results are none the less a real scholarly achievement. The more robust data from the 19th and 20th centuries, clearly reveals the importance of ties between politics and foreign exchange movements; figure 6.1 on page 292, showing the exchange rates with Hamburg and London from 1804–1914 clearly shows the dislocation caused by war with Russia and Gustav IV Adolf's deposition, the turmoil caused by the wake of the Napoleonic wars, and the remarkable stability caused by peace, and agreements on a silver and particularly the gold standard.

Perhaps the two most remarkable chapters are those which create long run price series for consumer prices 1290–2008, and wages from the late middle ages until the present. Particularly the chapter on the consumer price index chapter is a masterwork, combining a clear exposition of the methodological issues, assumptions and sources used to construct the index, with a deeply informed historical discussion of its implications. While some of these implications confirm the sixteenth century price revolution, other results are more surprising and call for further research. For example, a brief section on page 440 presents the surprising result that the relative land prices in Uppland declined not only immediately after the Black Death, but also until 1580, that is to say during the demographic growth of the 16th century.

The chapter on premodern wage data presents problems that always be-devil discussions of wages, for the data until 1865 reflects the daily wages paid to unskilled labourers in the building trade in Stockholm, a type of work and wage that was both untypical, and perhaps unusually volatile and unreflective of broader trends. Yet even given these limitations, Johan Söderberg suggests that even though some sectors of the economy – such as iron – experienced increases in productivity significant enough to cause a decline in the relative prices of their goods, real wage rates declined between the 15th and 19th centuries, revealing that significant agricultural growth only occurred in the 19th century. From 1732 until 1914, Söderberg compares the unskilled Stockholm building labourers' wages to those of male agricultural workers in Sweden, and notes that Stockholm wages seems to have been particularly depressed, perhaps as a result of the decline of manufacturing. He

speculates that such changes might be related to an industrious revolution that encouraged proto-industrialism in other Swedish cities, in conformity with broader European patterns. A final chapter examines wages in the last century and a half, not only surveying the growth in nominal and real wages, but also the gender pay ratio.

In short, this volume constitutes a remarkable achievement. It should serve on the one hand as a fundamental reference work, but also as a spur for new research as many of the chapters serve as essays that are in themselves stimulating and creative.

University of Manitoba

ERIK THOMSON

Bjørn Poulsen & Søren Michael Sindbæk (red.), *Settlement and lordship in viking and early medieval Scandinavia*, The Medieval Countryside vol. 9 (Turnhout: Brepols 2011). 340 s.

Vikingar upphör aldrig att fascinera, ett intresse vilket sträcker sig långt utanför Skandinavien. Internationell tillgänglighet till forskningen om dem hämmas inte sällan av språkproblem. Så för att göra de senaste rönen om vikingarnas hemländer internationellt mer tillgängliga, har denna antologi på engelska satts samman. Den innehåller 16 uppsatser och geografiskt behandlas främst Danmark, Norge och Sverige. Som anges i titeln ligger fokus på vikingatid och tidig medeltid, men även seklerna före vikingens får, glädjande nog, sin beskärda del. Antologins studier har redigerats in under fyra underrubriker och de är "I Aristokratier i förändring"; "II Bosättning och social skiktning"; "III Jordmagnater och herrgårdar"; "IV Herrar, slavar och arrendatorer".

Att kvarlevorna från vikingatiden är fragmentariska och svårtolkade till karaktären, är väl nästan onödigt att påpeka, men beväpnade med nya teorier, ny metodik och nya rön vidgar forskarna successivt horisonten. Ett inledande kapitel av redaktörerna och medförfattarna Bjørn Poulsen and Søren Michael Sindbæk föregår de 16 bidragen. Det refererar i generella ordalag till respektive ämne och slutsatser. Flera komparationer med det samtida västra Europa utförs, dess övergång från karolingisk imperiestat till feodalism – en trend mot mer lokala inrättningar och mot friare former inom jordbruk och stadsväsende.¹

1. Den centrala termen feodalism är omdebatterad, vilket t. ex. framgår i ett av Arne Jarrick redovisat, inte till konsensus resulterande, rundabordssamtal i *Historisk tidskrift* 1998:1.

Följaktligen omnämns Marc Bloch som inspiratör redan i inledningskapitlet (s. 1), och det övergripande syftet formuleras som "att definiera den förändrade karaktären av herravälde i vikingatidens och den tidiga medeltidens Skandinavien". Mer operativt uttrycker man detta syfte i frågan: "När blev jord och dess organisering under herrgårdar av vikt för, bland andra källor, makt och myndighet för eliten?" (s. 2) För senare epoker talar vi ibland om äganderätter och skatter, med andra ord problem kring dels hur besittningsrätterna till jorden såg ut, dels på vilka sätt de styrande eliterna fick del i dess avkastning. Vikingatida härskare måste ha haft en anseelig bas i jordbruket – det har den senaste forskningen slagit fast (s. 2). Men hur såg denna överhöghet ut? Bar den, långt före vad man tidigare antagit, på feudala drag? Eller baserades den på annorlunda former och hur såg de i så fall ut? (s. 3f.)

Geijers odalbonde – alltså en fri via arv självägande gårdsägare – anförs som en samnordisk urbild med rötter i förkristen tid (s. 4). Odalbonden kan sägas utgöra en idealtyp av manliga likar som inte precis bjuder in till iakttagelser om skillnader vad gäller prestige och materiella resurser. Claes Tollin menar dock att det är svårt att skönja något som helst slag av "standardgård" som ett jämlikt bondesamhälle borde uppvisa (s. 149). Flerstädes visas det i antologin på hur man kan rekonstruera gårdar med betydande skillnader i storlek, även om slutsatserna pekar åt lite olika håll. Det beror både på regionala skillnader – vilka var betydande – och på varierande teoretiska utgångspunkter.

Hur såg då, enkelt uttryckt, jordägandet ut enligt denna bok för säg tusen år sedan? Judith Jesch analyserar bland annat vår egen magnat Jarlabanke i Roslagen och hon drar slutsatsen att han inte ägde jord i en territoriell mening (s. 36f.). Runstensverbet *æiga* skulle alltså under sen vikingatid inte ha burit på den operativt privaträttsliga betydelse ordet ibland gjorde tre sekler senare och kanske då snarare borde översättas med "att inneha" (med vapenmakt). Flertalet analyser i antologin går mer i riktning mot makt (tvång) än ekonomi (frivillighet) vad gällde att få brukare till, och avkastning av, jorden. Vissa författare går så långt som att hävda att normen utgjordes av en storgård under vilken traktens mindre gårdar lydde. Storgårdar av det slaget för tanken till de frankiska godsens med sina underlydande små enheter med livegna eller arrendatorer samt en jorddomän kring huvudbyggnaden, i huvudsak brukad av ofri arbetskraft.

Chris Wickhams term tributsamhälle föreslås som en generell beteckning på den vikingatida ordningen. Det vore i så fall en struktur mer byggd på personliga relationer än på ekonomiska. Ett samhälle där bönderna visserligen erkände herrarnas överhöghet när de residerade i närliggande hallar och storgårdar, men då alltså på andra grunder än att dessa härskare ägde

utmätt jord (s. 13f.). Liknande amorfa premisser verkar ha gällt de vikingatida kungarna, vilka ännu inte hade tillgång till stående skatter – sådana hör först medeltiden till. För vikingakungarna snurrade lyckans hjul nog snabbare än till exempel för kollegorna på 1300-talet, där de senare synes haft alldeles otillräckliga resurser i förhållande till ambitionerna. Men allt är som bekant relativt, om också vikingakungen stundom kunde öka sin prestige och sina resurser via krigståg och plundring. Men det säger sig självt att sådana företag lika lätt bragte fördärv över angriparen själv som nederlag för den angripne.

Tributsamhällets karaktäristika kan liknas vid en glidande skala från frivilliga gåvor mot militärt skydd i vederlag, till gåvor under utpressning, alternativt ren och skär utplundring och mord. Att vikingatiden skönjes forskarna så bister överraskar väl inte direkt, särskilt om vi väljer att inte bortse från det vidriga slaveriet, vilket några författare ingående analyserar. Antologins huvudsakliga inriktning mot makt bär på, tycker åtminstone jag som ekonomhistoriker, en motsägelse. Den visar dels på hur (man tänker sig att) makten styrde och ställde från minsta torp till kungliga storbhallar, dels på hur realt sett svaga dessa styresmän de facto var. Frågan borde ibland ställas om alternativa tolkningar av förändring än genom maktutövning, exempelvis via mångas fria val över lång tid. Vissa undantag från antologins genomgående fokus på makt återfinns dock här och där.

Kanske är det mest tydligt artikulerat i Dagfinn Skres bidrag, som innebär ett slags institutionell ekonomisk analys av mindre och större platser med (också långväga) handel från folkvandringstid till tidig medeltid. Fokus ligger även här på herremakten, men denna gång handlar det om vilka förutsättningar den i olika epoker erbjöd frivilligt byte av nyttigheter, liksom benämnt handel, marknad eller kommers – så kärt barn har fler namn än så! Skre presenterar en dynamisk modell av den skandinaviska utvecklingen 500–1100, en analys som tyder på en synnerligen nyckfull färd över århundradena för den som ville öka sitt välbefinnande via marknaden. Utifrån exemplet Svealand handlar det i kronologisk ordning om Helgö över Gamla Uppsala och Birka till Sigtuna – fyra orter med varierande funktioner och betydande kronologisk överlappning (s. 206). Här finns mycket kvar att belysa, såsom varför Birkaperioden 770–970 synes varit mer tillåtande mot handel än perioderna före och efter (om än Bysans och Frankerriket från cirka år 700 också gick i köpenscapsliberaliserande riktning).

Det ovan sagda utgör några teman ur en bok rik på såväl data som tolkningar av dessa. Jag har inte kunnat se annat än att bidragen genomgående håller hög klass och att de i många fall ställer intressanta frågor kring ett Skandinavien med ett, måste man säga, fantasieggande förflutet under tiden och tidig kristen tid. Här konfronteras vi med såväl en lockelse som en

fara. För vi kan inte blunda för populärkulturens idealiserande exploatering av epoken, en företeelse som bara växer och snabbt sprider sig via globaliseringen. Det är förstås inget fel med hjältesagor om vikingar och riddare med väna valkyrior och jungfrur. De kan på en gång underhålla, öka det allmänna historieintresset samt underlätta medelstilledningen åt seriös fornforskning. Men denna idealisering kan, och har också, missbrukats, exempelvis i xenofobiska syften. Det gör det vetenskapliga arbetet om Skandinaviens forntid – som denna antologi utgör ett exempel på – desto mer angeläget.

Stockholms universitet

BO FRANZÉN

Steinar Imsen (red.), *Taxes, tributes and tributary lands in the making of the Scandinavian kingdoms in the middle ages* (Trondheim: Tapir Academic Press 2011). 357 s.

Hur satt välden samman i norra Europa under förstatlig och tidigstatlig tid? Detta undersöks i föreliggande antologi med utgångspunkt i en term som bara förekommer i norskt sammanhang, närmare bestämt om det norska kungadömet's nordatlantiska delar: skattland. Med denna term som heuristiskt hjälpmedel styr bokens redaktör, Steinar Imsen, in oss på att tänka i nya banor kring riket och provinser under vikingatid och medeltid.

Imsen har länge arbetat med att ge norsk medeltidshistoria en ny dimension genom att fokusera på "Norgesveldet", det norska maktområde vilket som längst sträckte sig från Isle of Man till Kolahalvön, från Göta älv till Grönland. Han har tidigare behandlat detta i antologier som *The Norwegian domination and the Norse world* (2010) och *Ecclesia Nidrosiensis 1153–1537* (2003); den sistnämnda är originell genom att inte sätta en stat, Norge, utan en kyrkoprovins, ärkestiftet Nidaros, i centrum. Både Nidarosstiftet och Norgesveldet är något annat än dagens Norge, och Imsens perspektiv kan därför hjälpa oss att skaka av nationalstatens tvång över tanken.

I inledningen resonerar Imsen kring hur den norska erfarenheten kan användas för en bredare analys. Han menar att även om termen skattland är särnorsk finns fenomenet med ett "mainland" och "tributary provinces" också i svensk och dansk historia. Om jag förstår honom rätt räknar han med en sekvens där tribut är ett tidigare stadium, en mer eller mindre framtvängad, kanske tillfällig betalning från ett underlydande område, medan skatt, och därmed skattland, står för ett mer regelbundet förhållande, ett stadium där de vikingatida, lösa havsimperierna under högmedeltiden övergick till landbaserade skattestater. För Norges del inträffade detta med

nyorganiseringen av väldet under 1260–1270-talen, och det är också då skattlandsterminologin blir till. Vi tycks alltså röra oss med en stadieteori för den tidiga statsbildningen.

Men terminologin och därmed kronologin vacklar i flera av bidragen, där "skattland" blir en allmän term för underlydande provinser, även om de snarare gav tribut än betalade skatt. Dessutom glider bidragen mellan att behandla tributer/skatter i allmänhet, ibland även i väldenas kärnländer, och att gälla dominans över avlägsnare territorier, oavsett tributer eller skatter från dem. Den triste "vän av ordning" saknar ett tydligt fokus. Den mer empatiska läsaren konstaterar i stället att skattland-begreppet leder in på förhållandet mellan maktcentra och underlydande områden i många olika sammanhang, utan att behöva knytas till någon entydig stadieteori eller någon speciell sorts resursöverföring, och ger många insikter och uppslag för vidare forskning.

Boken är uppdelad i fyra delar. I den första behandlas de norska besittningarna i dagens Storbritannien. Barbara E. Crawford skriver om tributer och skatter i det välorganiserade jarldömet Orkney-Caithness, Richard Oram om skattesystemet i kungariket Man and the Isles (Isle of Man och Hebriderna) och Brian Smith om Håkon V:s reformer av styret på Shetland. Här möter vi en hel statsvärld som för de flesta av oss är tämligen okänd. Som Imsen inledningsvis påpekar, fanns det länge statsalternativ i de nordliga delarna av Storbritannien; de skotska och engelska rikenas dominans där var inte på förhand given. Samtidigt är källmaterialet fragmentariskt och lånar sig till många tolkningar, både av de interna förhållandena och av arten och betydelsen av tributerna till Norge. Det är påfallande hur den sentida, norröna sagamaterialet fortfarande tycks tillmätas högt källvärde i dessa forskningslägen.

Nästa avdelning behandlar ett desto mer väldokumenterat fall, skattlandet Island, och när det finns mer av källor tycks möjligheten till oenighet bland historikerna paradoxalt nog också öka. I två bidrag behandlas hur Island på 1260-talet blev ett norskt skattland. Jón Viðar Sigurðsson ser den nya skattskyldigheten i antropologiska termer av gåvor och gengåvor. Han menar att skatten var av ringa finansiell betydelse och tolkar den i stället, i antropologisk anda, som ett tecken på att ett förhållande av ömsesidighet och vänskap etablerats mellan kungen och islänningarna. Helgi Þorláksson menar å andra sidan att skatten var en betydande summa och att islänningarna var mycket tveksamma till att betala den, då den markerade ett underkastelseförhållande som ansågs ovärdigt fria män. Hela resonemanget kommer emellertid i gungning genom Mår Jónssons och Patricia Pires Boulhosas gemensamma bidrag, där det källkritiskt påvisas att de centrala dokumenten som brukar tillskrivas händelserna på 1260-talet i själva verket

tycks starkt påverkade av de förhållanden som rådde på 1500-talet, när de versioner av dem vi nu har bevarade skrevs ner. Det gäller en detalj, de lokala *hreppstjórar* och deras roll i skatteindrivningen, men i kombination med den kritik Boulhousa tidigare har riktat mot det traditionella bruket av dessa källor i sin *Icelanders and the Kings of Norway: mediaeval sagas and legal texts* (2005) väcker det funderingar kring om det inte behövs ett större källkritiskt uppdröjningsarbete i isländsk medeltidshistoria.

I bokens tredje avdelning rör vi oss i Baltikum och Sydskandinavien. Nils Blomkvist är den i antologin som starkast argumenterar för att skattland är användbart som generellt begrepp, men han ser det inte som något som avlöste de lösare tributförhållandena; tvärtom använder han det om det lösa, havsbaserade herravälde som svearna utövade under vikingatiden. Tryggve Siltberg använder däremot skattland som beteckning på Gotland både under den tidiga medeltidens tributförhållande till den svenska kungen och efter 1285, då reguljära skatter introducerades; han tycks mena att det kan användas även för dansk tid och in på den nya svenska tiden efter 1645. I Marika Mägis något långdragna redovisning av arkeologiska exempel på handel genom Baltikum används skattlandstermen inte alls, men hon menar att fynden pekar på att vissa områden kan ha utgjort svearnas "tributary lands". Under alla omständigheter visar de tre bidragen på betydelsen av tidiga havsförbindelser i öster. Thomas Lindkvists rediga genomgång av skatteförhållanden i det medeltida Sverige faller något vid sidan av temat, medan Björn Poulsen har fått den otacksamma uppgiften att ensam täcka hela det danska väldet. Hans redogörelse för områden som Nordfrisland, Bornholm och Estland visar hur dominansförhållanden kunde ordnas på många olika sätt, och hans pragmatiska slutsats i terminologifrågan är betecknande för hur många av författarna faktiskt handskas med termerna: "You may call it tax or tribute."

I den fjärde avdelningen rör vi oss i skogen och på tundran i norra Skandinavien och Ryssland. Enligt Lars-Ivar Hansen etablerades här inga fasta gränser på medeltiden. Både Nöteborgsfreden mellan Sverige och Novgorod 1323 och den ungefär samtida överenskommelsen mellan Norge och Novgorod har varit föremål för många spekulationer vad gäller gränsens dragning. Jarl Galléns och John Linds kända och omdiskuterade tes att Nöteborgsfreden inte etablerade en fast gräns, utan skapade ett territorium där både Novgorod och Sverige hade rätt att handla och ta skatt, accepteras av Hansen och överförs också till överenskommelsen mellan Norge och Novgorod om områdena på Kolahalvön och i Finnmark. Oavsett om tesen håller är det intressant att se olika beskattningsprinciper belysas med inte bara nordiskt utan också ryskt material. Detta gäller även Jukka Korpelas artikel om de svensk-ryska gränsområdena i Karelen med omnejd, där han menar att

den svenska beskattningen bidrog till att introducera ett, som han kallar det, europeiskt tänkande med familjehushåll, privat egendom och kristen kultur. Något på sladden kommer Magne Njåstads kapitel om Jämtland, en bonderepublik som förefaller ha haft mer gemensamt med Gotland än med de stora skogarna i öster.

Som framgått är den en rik volym med artiklar i skiftande grad anknutna till det perspektiv som redaktören inledningsvis skissar upp. Det hindrar inte att den sammantaget är en god plädering för nordisk komparativ historia. De tidiga nordiska staternas sammansatta natur förtjänar att lyftas fram och studeras som ett alternativ till ett riksbildningsperspektiv som ofta hotar att bli teleologiskt. Steinar Imsens "Norgesvelde" har något att säga också oss öster om Kölen.

Lunds universitet

HARALD GUSTAFSSON

Olof Holm (red.), *Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645* (Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin 2011). 302 s.

Som en vällovlig ansats att främja framtida historisk forskning om Jämtland anordnades ett seminarium i juni 2009 med ett tjugotal föredragshållare. Av dessa föreligger här elva av bidragen i en inspirerande antologi utgiven av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademin. Artiklarna, vars omfång varierar stort, spänner innehållsligt över såväl arkeologi, språkvetenskap som historia. Nio av författarna är från Sverige och två från Norge. Denna övervikt motsvarar kanske inte det egentliga förhållandet där traditionen varit väl så stark bland norska historiker att ägna sig åt landskapet Jämtland. Detta syns tydligt i bokens avslutande bibliografi över texter om Jämtland före 1645. En rimlig förklaring till det stora intresset på andra sidan kölen är att landskapet Jämtland länge var en del av Norge. Att Jämtland i kyrkligt hänseende hörde till Uppsala ärkestift komplicerar bilden, samtidigt som landskapet i vissa avseenden och under vissa perioder tycks ha utgjort en mer eller mindre självständig periferi. Med utgångspunkt i dessa dynamiska förutsättningar pläderar författarna i denna bok för att ställa nya frågor och iscensätta nya potentiella forskningsprojekt, med vetenskaplig täckning långt utanför den jämtländska landskapsgränsen och den tidsperiod som anges i bokens titel.

Efter Maria Ågrens inledning, som slår an seminariets och bokens komparativa ansats, presenterar bokens författare och kort refererar till seminariets diskussioner, redogör Sten Rentzog för bakgrunden till Landsprosten

Erik Anderssons minnesfond. Denna institution spelar en inte obetydlig finansiell och strategisk roll i kreerandet av forskning på området Jämtland före 1645. I arkeologen Stig Welinders bidrag tänjs tidsramen bakåt i tiden åtskilliga århundraden med frågor kring samiskt och icke-samiskt utifrån en modern etnicitetsdebatt. Den etniska mall som definierades i och med kristnandet och som också dominerar den tidiga historieskrivningen, hävdar Stig Welinder saknar motsvarighet i de faktiska gravfynden. Här framtonar istället ett dynamiskt föränderligt samhälle med många fler etniska grupper än vad som tidigare gjorts gällande. Welinder aktualiserar också frågor om migrationen in och ut ur Jämtland över tid och rimligtvis öppnar detta i sin tur för jämförelser med andra likartade geografiska kontexter.

Att även det jämtländska språket uppvisar dynamiska utvecklingsdrag visar språkforskaren Lars-Erik Edlund i den mest omfattande artikeln i antologin. Med utgångspunkt i begreppstriptyken kontakt-prestige-identifikation lyfter han in runstenen på Frösön, ortnamn med ändelserna -und och -vin samt en omfattande diskussion om dialekt- och vikingatida språkutveckling i en vidare regional och skandinavisk kontext. Som avslutning påminns läsaren om att språk och dialekter också måste studeras som något som kan utvecklas i mera komplicerade lokala sammanhang. Faktum är att den jämtländska dialekten egentligen är en mångfald varianter där skillnader ibland kan finnas mellan grannbyar. Med Jan Lindegrens bidrag reses frågan om bondehandelns betydelse för Jämtlands ekonomi under äldre tid, i betraktande av landskapet som ett agrartandområde, regelbundet drabbat av missväxter med påföljande behov av att byta till sig födoämnen, främst spannmål. Frukttbara tycks möjligheterna vara, visar Lindegren, att jämföra Jämtland med andra europeiska regioner som kantonerna i Schweiz. Andra exempel på komparativa ansatser visar Anna Hansen och Gabriela Bjarne Larsson i sina artiklar, där Hansen diskuterar olika maktordningars styrkeförhållande inom de jämtländska hushållen under 1600-talet, medan Bjarne Larsson jämför jordmarknaden i Jämtland/Härjedalen och Finnveden perioden 1300–1500.

I Anna Hansens undersökning är det ålder/generation, genus, positionen inom hushållet samt ståndstillhörighet som ger en nyansrik pallett att diskutera verklig maktutövning, likväl som det tänkta utrymmet att utöva makt. En lucka i forskningen tycker sig Hansen bland annat se kring utövan- det av vissa sysslor inom hushållet och svårigheterna att rekrytera manlig och kvinnlig arbetskraft, vilket möjligen kunde leda till avvikelser mot den genusordning som var gängse. En annan form av avvikelse lyfter Per Sörlin fram i de mönster som framkommer i de jämtländska saköreslängderna under den dynamiska perioden 1601 till 1645. Frågan är vad upp- och nedgångar i utkrävandet av bötesbelopp egentligen är ett tecken på. Här saknas studier,

men förklaringar kan, menar Sörlin, ligga någonstans mellan den varierade benägenheten till kriminalitet i lokalsamhället och den temporära represiva förmågan hos centralmakten.

I antologins näst längsta kapitel för Steinar Imsen en lång och inspirerande diskussion med det äldre forskningsläget rörande Jämtlands politiska och kyrkliga ställning under medeltiden i relation till centralmakterna i Norge respektive Sverige. Om intresset hos äldre historiker som Bull och Ahnlund med flera, främst utgått från nationalstatens försök att få kontroll över Jämtland, lyfter Imsen fram flera välgrundade argument för att intresset för denna perifera landsända egentligen var relativt svalt. Jämtland tillerkändes stor frihet att såväl styra sig självt som att förvalta de resurser som egentligen hörde stat och kyrka till. Vikten av att problematisera äldre och ofta nationellt impregnerade historiografier görs till en huvudfråga i Erik Opsahls text vars empiriska fokus även här förts fram till den spännande första halvan av 1600-talet. Den process som slutligen ledde till att flera danska gränstrakter införlivades med den svenska stormakten, har ägnats ett flertal moderna studier, vilka bland annat ifrågasatt det rimliga i att ha den moderna nationalstaten som utgångspunkt. Opsahl framhåller också att det vore mera fruktbart att studera situationen för dessa gränsområden ur ett nordiskt perspektiv. Först då verkar det rimligt att verksamma mekanismer kan belysas och framväxten av en så att säga ny regional identitet studeras.

I det sista kapitlet, som bär samma titel som denna antologi, tar sig Olof Holm slutligen an uppgiften att skriva en syntes över Jämtland och den jämtländska världen 1000–1645. Han väljer att fokusera på fem teman där mindre och större frågor ventileras, hypoteser genereras och tänkbara förklaringar läggs fram. Holm, som också är redaktör för hela antologin, bygger sin framställning utifrån sin stora förtrogenhet med det jämtländska källmaterialet, men samlar också i hög grad ihop trådar från de övriga författarnas texter. Som första tema lyfts Jämtland fram som ett marginellt jordbruksområde med frågor om vad detta innebar i utvecklingen av olika försörjningsstrategier. En sådan var kanske jämtarnas handel med omkringliggande provinser, vilket är Holms andra tema. Att det saknas studier om denna uppenbart uråldriga företeelse är också Jan Lindegren och Anna Hansen inne på i sina artiklar. Att jämtarnas handel dessutom lyfts fram av Erik Opsahl stärker än mer min egen uppfattning att det finns mycket att göra på detta område och att det med fördel bör ske med en komparativ ansats. Även Holms teman gränsprovinserna Jämtland och det etniskt tudelade Jämtland korresponderar med flera av de artiklar som angetts ovan. Ett tema som slutligen kan kopplas till Stig Welinders bidrag är om Jämtland som kolonisationsområde. Precis som i sina övriga teman tar Olof Holm spjärn mot tidigare forskning,

däribland sin egen, för att sedan vrida framställningen, ibland måhända väl långt, i akt och mening att vaska fram de ämnen som är angelägna att studera. När så många stenar blir vända som i detta fall finns alltid risken att mindre angelägna frågor skymmer sikten för de stora. Efter att ha läst samtliga artiklar tycker jag dock att den framåtsyftande ambitionen som anläggs i antologin uppfylls mer än väl. Det är en namnkunnig samling författare som bidragit från sina respektive fält med mängder av spännande frågor. Olof Holm har också gjort ett gott arbete som redaktör med denna volym och dessutom varit ett stöd för flera av de andra författarna med sin unika förtrogenhet med det äldre jämtländska källmaterialet. Faktum är att källäget i sig är en god anledning till att fortsätta välja Jämtland som undersökningsområde för framtida komparativ forskning, om såväl tiden före som efter 1645.

Mittuniversitetet

SVEN OLOFSSON

Kari Uotila (red.), *Naantalin luostarin rannassa – arkipäivä Naantalin luostarissa ja sen liepeillä: Stranden vid Nådendals kloster – vardagen i klostret och dess omgivning* (Kaarina: Muuritutkimus 2011). 336 s.

Av Vadstenas många medeltida dotterkloster har Syon Abbey i England och Nådendal i Finland under senare år varit föremål för studium. Det är anläggningar som efter reformationen gått skilda öden till mötes. På platsen för det förra ligger, med nuvarande namn Syon Park, sedan århundraden hertigen av Northumberlands Londonhem, medan namnet Nådendal får dagens svenskar att närmast tänka på kryssning, spa och Muminland.

Upphovet till denna bok om Nådendals birgittinkloster var arkeologiska utgrävningar strax utanför systrakonventets byggnader norr om klosterkyrkan under åren 2005–2007. De gav talrika fynd både från klostertiden och från tiden efter reformationen, då stadens prästgård låg där. Själva klosterruinerna är sedan undersökningar på 1870-talet övertäckta och trädbevuxna. Klosterkyrkan har efter medeltiden byggts om flera gånger, men trots undersökningar i samband därmed är det fortfarande omdiskuterat när och hur den ursprungligen uppförts; dess torn är från 1700-talet. Det 1438 påbörjade klostret hamnade efter ha flyttat några gånger 1443 på sin nuvarande plats i Reso socken nära Åbo och invigdes 1462.

Den förtjänstfullt tvåspråkiga boken med förnämligt bildmaterial har kommit att handla om mer än de arkeologiska utgrävningarna och fynden. Sålunda behandlas en äldre tids intresse för platsen, olika sidor av kloster-

livet, klostrets annexsocken Masku, den lokala vegetationen och odlingen samt staden, vilken i likhet med den i Vadstena har haft klostret på platsen som förutsättning. Bortåt ett tjugotal finska forskare med olika specialiteter har medverkat.

De många medeltida fynden, som alltså härrör från området närmast utanför klosterbyggnaderna, utgörs främst av byggnadsrester, silvermynt, metallföremål, skärvor av olika slags bruksföremål i lergods och glas, bärnstenpärlor samt djurben från 1400- och 1500-talen. På grund av markförhållandena saknas organiskt material helt här, men sådant påträffas desto rikligare i staden. Utifrån de olika föremålstyperna behandlas sedan skilda sidor av klosterlivet: mathållningen utifrån benmaterialet, verksamheten i klostrets skrifvarstuga utifrån några bokspännen och en trolig stylus för vaxtavlor och systrarnas handarbete utifrån slädtrissor, nålar, fingerborgar, saxar med mera. Mer ingående presenteras ett fyrtiotal påträffade medeltida mynt, huvudsakligen svenska, liksom några unika skärvor av glasbägare med noppdecor och en senmedeltida flaska. Det här är ändå föremål, som upphittats i vad som närmast har varit en soptipp utanför klostret, så vad skulle inte en utgrävning av platsen för själva klosterbyggnaderna med dagens metoder och teknik kunna ge?

Till sist frågetecken för en del uppgifter i den innehållsrika boken. Att systrarna skulle ha ägnat sig åt extern sjukvård och ha drivit sjukhus, ålderdomshem och handarbetskola samt ha tillverkat saker för avsalu stämmer inte med Birgittas intentioner och klosterregeln. De förväntades till skillnad mot bröderna leva i sträng klausur. Men fromma människor har sökt sig dit för att få del av den starka andliga kraften i klostret med heliga relikor och rikt gudstjänstliv. Påståendet att klostret i och med invigningen av konventen 1462 skulle ha blivit självständigt och alltså inte längre vara beroende av moderklostret motsägs av notiser i Vadstenadiariet och brevmaterialet. Moderklostret skickade redan samma år en myndig delegation till Nådendal för att reformera klostret, återföra klosterfolket till efterlevnad av regeln och se till att klausuren blev ordentligt iakttagen. Men förbindelserna med dotterklostret i den finska innerskärgården har ibland naturligtvis varit avbrutna på grund av krig, politisk oro och dåliga kommunikationer. Goda kunskaper om birgittinorden och -klostren, som för övrigt i likhet med namnen på andra ordnar och kloster numera skrivs utan tyskans -er, saknas hos flera av dem som här gett sig in på ämnet. Sålunda hade avsnitten om moderklostret i den i boken förbisedda historiken *600 år i Vadstena* (2000) säkert varit till nytta för några av författarna.

Stockholm

BIRGITTA FRITZ

Ulla Koskinen, *Hyvien miesten valtakunta: Arvid Henrikinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*, Bibliotheca Historica 132 (Helsingfors: Finska litteratursällskapet 2011). English Summary: *A kingdom of good men: Arvid Henriksson Tawast and the culture of agency among noblemen in late sixteenth-century Finland*.

År 2011 disputerade Ulla Koskinen, historiker vid Tammerfors universitet, på sin doktorsavhandling *Hyvien miesten valtakunta* (engl. *A kingdom of good men*). I avhandlingen utforskar hon adelsmännens nätverk i 1500-talets Sverige genom att analysera Arvid Henriksson Tawasts (d. 1599) sällsynt väl bevarade brevsamling. Arvid Henriksson Tawast, som hade sina viktigaste jordegendomar i Tavastland, hann under sin livstid fungera som bland annat domare och befälhavare, speciellt i östra rikshalvan.

Arvid Henriksson Tawasts brevväxling belyser förvaltningskulturen i det våldsamma tidigmoderna samhället där ekonomiska, politiska och rent geografiska omständigheter begränsade kronans och centralmaktens möjligheter att upprätthålla lag och ordning. Kronans och kungens tjänstemän skulle representera kronan på lokalnivå, men de hade knappa möjligheter att möta krav som ställdes uppifrån. Den som ville uppfylla sina uppgifter som tjänsteman behövde hjälp av sitt personliga nätverk, och var till och med tvungen till våldsamma åtgärder för att försvara sin position.

Koskinens forskning baserar sig på en analys av både retorik och innehåll av de hundratal bevarade brev som Arvid Henriksson Tawast mottog och skrev – eller lät skriva – åt andra adelsmän och -kvinnor. Tidens brevväxling präglades av medeltida formaliteter, det så kallade *ars dictandi* eller *ars dictaminis*, konsten att skriva brev. Stor vikt lades på korrekta tilltalsuttryck som skulle reflektera förhållandet mellan korrespondenterna i samhällshierarkin.

Det var till exempel tidstypiskt att ord som hänvisade till familjeförhållanden användes för att beskriva även andra viktiga relationer. Brevformaliteter i 1500-talets Sverige verkar ha präglats av hänvisningar till vänskaps- och släktförbindelser, medan man på 1600-talet betonade förhållandena mellan patron och klient samt sändarens och mottagarens position i tjänstemannasystemet.

Arvid Henriksson Tawast använde olika varianter av uttrycket "kära bror och synnerligen gode vän" när han skrev till adelsmän av samma rang, medan högadliga korrespondenter ärades med mera aktningsfulla tilltalsord och de som hörde till lågadel eller oadliga samhällsgrupper fick oftast nöja sig med "gode vän" eller "gode N.N". Närläsning av brevväxlingen, tilltalsord och brevstruktur avslöjar mycket av förhållanden mellan brevsändaren och mottagaren – hur de över- och underordnade kommunicerade med varandra,

och hur brevretoriken användes för att manipulera mottagaren.

Brevväxlingen avslöjar också hur olika beslut fattades och befallningar omtolkades på lokal nivå. Kungens befallningar, krigshandlingar och lokalförvaltningens problem diskuterades av adelsmän som försökte samla tillräckligt information för att kunna fatta beslut. Kungen hade ofta endast en ytlig bild av förhållandena på lokalnivån eller vid östgränsen där också Arvid Henriksson Tawast hade många viktiga uppgifter. Det hände att adelsmännen i sin brevväxling – med tillbörliga underdåniga uttryck och ytlighet – använde geografisk distans och långsam informationsspridning för en ursäkt att i praktiken strunta i kungens befallningar.

Ulla Koskinen har skrivit en grundlig avhandling och hennes tolkningar är väl motiverade. 1500-talets politiska maktkamp har sedan länge varit ett populärt tema bland historiker och mycket har skrivits om det. Koskinen lyckas dock närma sig adliga nätverkens dynamik på ett nytt sätt. Många av hennes observationer verkar också vara i linje med Mats Hallenbergs analys gällande tjänstemän och den hegemoniska manligheten på 1500-talet (se t. ex. "The golden age of the aggressive male? Violence, masculinity and the state in sixteenth-century Sweden", *Gender & History* vol. 25, 1/2013). Koskinen introducerar också metodologiska tillvägagångssätt som kan säkert inspirera även historiker som sysslar med andra tidsperioder, samhällsgrupper och geografiska områden.

De som inte kan läsa finska kan ha nytta av Ulla Koskinens engelskspråkiga artiklar, till exempel "Distance as an Argument", i Marko Lamberg, Marko Hakanen & Janne Haikari (red.), *Physical and cultural space in pre-industrial Europe: methodological approaches to spatiality* (Lund 2011), samt "'Benevolent lord' and 'willing servant': argumentation with social ideals in late-sixteenth-century letters", i Petri Karonen, Jari Eilola, Marko Lamberg & Olli Matikainen (red.), *Hopes and fears for the future in early modern Sweden, 1500–1800* (Helsingfors 2009), och "From 'friends' to 'patrons': transformations in the social power structure as reflected in the rhetoric of personal letters in 16th- and 17th-century Sweden", *Journal of Historical Pragmatics* 10:1 / 2009, skriven tillsammans med Marko Hakanen.

Helsingfors universitets forskarkollegium

ANU LAHTINEN

Erik Falk, *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala: en historisk talaktsanalys*, Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 85 (Uppsala: Uppsala universitet 2011). 272 s.

Avhandlingen *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala* är en språkvetenskaplig undersökning av ett historiskt material, vilket leder till såväl nya frågor som intressanta utmaningar. Erik Falk vill med sin studie "öka vår kunskap om förolämpningarnas språkliga och sociala funktion i ett historiskt perspektiv" (s. 17). Som ett steg på vägen mot att göra detta presenterar han en rad frågor om hur och varför man förolämpade varandra på 1600-talet liksom vad som var och förblev tidstypiskt respektive konstant över århundradena. Han tittar också på synkrona skillnader mellan olika grupper av språkbrukare under den tidsperiod han valt som sin huvudsakliga.

Platsen är Uppsala och de källor Falk använder sig av är rådhusets domböcker respektive universitetets konstitorieprotokoll från 1630-talet. Genom att lyfta fram möjligheten att studera en varierad och speciell judiciell uppdelning och demografi motiverar Falk sitt val av geografiskt undersökningsområde väl. Önskvärt hade varit ett mer djupgående resonemang kring varför just 1630-talet valdes som undersökningstid, varför inte exempelvis 1640-talet eller en annan närliggande tidsperiod då ungefär samma förutsättningar bör ha funnits. En intressant diskussion hade också varit i vilken mån teorin påverkat valet av material. Urvalsprocesser är alltid komplexa och därför hade en mer ingående diskussion kring detta varit upplysande.

När Falk i kapitel två presenterar en historisk bakgrund läggs tyngdpunkten på "1630-talets Uppsala och dess båda stora befolkningsgrupper: borgarna och studenterna" (s. 19). Med utgångspunkt i detta val av befolkningsgrupp som huvudfokus hade en diskussion kring genus, social bakgrund och tillhörighet varit klagörande och det hade också kunnat bidra till ett ökat analysdjup i resultatdelen av avhandlingen.

Falk är genomgående mycket noggrann i sina begreppsförklaringar vilket är bra och ökar tydligheten kring såväl materialhantering som resultat. Falk genomför också en imponerande analys av källmaterialet utifrån talaktsteorin. Resonemanget om texten, domstolsprotokollet, som muntlig händelse respektive skrifthändelse är intressant och bidrar med något nytt och betydelsefullt till den källkritiska diskussion historiker sedan länge fört kring detta material. Saknas gör dock något från dessa diskussioner om exempelvis det kontextuella sammanhangets betydelse för materialets innehåll. Minnet och begrepp som sanning hade också tjänat på att diskuteras och klargöras.

Falks diskussion kring metod och hantering av materialet är föredömligt. Det är också uppenbart att teorin, talaktsanalysen, varit till stort gagn för undersökningen när det kommer till att bidra med begrepp och struktur.

Materialgenomgången är gedigen, förteckningarna över förolämpningar är konkreta och tydliga. Analyserna hade dock kunnat vara fler och mer genomgående. Exempelvis hade en fördjupad diskussion kring och analys av förekomsten och skillnaden i förolämpningarna "hora" respektive "tjuv" kunnat ge en intressant fördjupning. Dessutom hade den nu genom undersökningen frånvarande genusaspekten blivit lyft till diskussion.

De resultat Falk kommer fram till är intressanta. Falks sammanställningar över de förolämpningar som lagfördes finner stöd i tidigare forskning men ger samtidigt en utökad och uttömmande bild av hur man förolämpade varandra på 1630-talet. Variationen av förolämpningar är fascinerande. Också varför-frågan finner sitt svar och i diskussionen av detta är Falk föredömligt medveten om och öppen för det faktum att vi som forskare aldrig säkert kan veta vilka intentioner som ligger bakom ett uttalat ord. Vi kan dock förutsätta och sluta oss till vissa troliga drivkrafter.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Erik Falk utfört ett viktigt och tidskrävande arbete när han utvunnit sina resultat ur ett delvis motsträvt material. Resultatet är viktig grundforskning som kommer kunna ligga till grund för många framtida forskningsuppgift, såväl historisk som språkvetenskaplig.

Göteborgs universitet

HELENA HAGELIN

Barbro Lindqvist, *Stölden av Birgittas skalle och andra katolska äventyr i 1600-talets Sverige* (Ångelholm: Fredestad Förlag 2011). 96 s.

Det var november år 1634, då ett femtiotal hästar med ryttare och vagnar drog fram genom det småländska landskapet på väg mot Stockholm. Den franske diplomaten Claude de Mesmes, utsänd av självaste kardinal Richelieu att leda en ambassad till Sverige, hade en stor tjänstestab bestående av bland andra en katolsk präst och åtskilliga sekreterare. En av dessa sekreterare var den 40-åriga juristen Charles Ogier som hade den trevliga vanan att föra dagbok. Med denna historia inleder Barbro Lindqvist kapitel 1 i sin bok om ortodoxins tidevarv och presenterar härmed sin första källa.

Detta är bara ett av många "äventyr" som Lindqvist låter läsaren bekanta sig med. Men trots den något sorglösa titeln är bakgrunden till bokens tema den diametralt motsatta. I ett kort inledningsavsnitt ges information om Uppsala möte 1593, där den lutherska religionsutövningen hade fastställts, liksom att många katoliker lämnade landet för sin tros skull, medan de som fanns kvar inte fick utöva sin religion fritt, delta i gudstjänst eller undervisa

sina barn i sin tro. ”Denna bok”, skriver Lindqvist, ”innehåller exempel på hur livet kunde gestalta sig för katoliker i Sverige under 1600-talet.” Boken är matad med olika berättelser förenade av samma tid och tema. Somliga av dessa speglar sorg och allvar, andra andas humor och narraktighet. Den som har inspirerat till titeln på detta verk är i själva verket en av dem som lämnat minst varaktigt intryck, vilket också kan förklaras med att berättelsen bara är några sidor kort. Lindqvist uppger om hur den unga drottning Kristina år 1642 vid ett besök i Vadstena kloster fick se den heliga Birgittas kvarlevor, och hur drottningens franske och katolske dansmästare Antoine de Beau-lieu, som var med vid tillfället, förfärades över det respektlösa uppvisandet och det simpla förvaringssättet. Denne stal därför helgonets skallben och lyckades några år senare smugla ut relikten till sitt hemland.

Boken innehåller ett rikt persongalleri, som exponeras kronologiskt och ofta färgstarkt. Ett av dessa många personporträtt är den hetlevrade smeden Gert Krebs, som innehade en tjänst hos drottningen som hovslagare under 1670-talet. Han var inte bara känd för sina olovliga katolska mässbesök utan även för att han ständigt kallades till förhör för diverse förseelser. Han åtalades för att ha tagit en häst från en dräng, beskyllt en annan för stöld och misshandel av en soldat. Dessutom hamnade både han och hans hustru i diverse dråpliga rättstvister och makarna Krebs visade prov på bristande respekt, okvädesord och ärekränkningar till och med ibland under pågående rättegång. Lindqvist låter oss dock också möta mer blygsamma katoliker skildrade med nästan samma glöd. Hon drar med sig läsaren genom tio kapitel där hon tycks vilja berätta hur människorna – då främst katolikerna – under detta omvälvande historiska skede på varierande sätt drabbades av förändringarna. Man ställs här inför det förflutnas fragment, av urklippta, sällan sammanhängande sekvenser av vilka många hade kunnat bilda fint grundstoff till några sceniska avslöjanden av Molière.

Att Barbro Lindqvist var en av initiativtagarna till Katolsk historisk förening och för en tid var dess ordförande upplevs inte förvånande vid läsning av detta verk. Inte heller att hon tillhör juristernas yrkeskår. Hennes intresse för den katolska historien, och de rättsliga sammanhangen är i boken påtagligt. Entusiasmen är smittande om än inte helt drabbande. Det här är underhållande läsning. Den som räknar med en kontextuell och problematiserande skildring av händelserna vid denna tid lär dock bli besviken. På samma sätt saknas här direkta källhänvisningar och den vetgirige läsaren blir anvisad att ta del av Lindqvists tidigare verk. På bokens sista sidor förklaras att det läsaren just tagit del av är ett sammandrag eller utdrag ur en samling större artiklar skrivna av författaren. Även om jag får erkänna att jag när jag läser emellanåt saknar det större sammanhanget, såsom de religiösa motsättningarna i Europa vid denna tid, så försjunker man som läsare

samtidigt gärna i de anekdotiska historierna utan att drabbas av rök- och bloddoft från trettioåriga krigets slagfält eller av de senare krigen mot Polen, Ryssland och Danmark. Berättelserna ger i stället en intim, nästan privat inblickande känsla. Det lilla formatet är i detta fall också tacksamt, men boken är lite av ett mellanting, varken avhandling eller roman. Jag tror att både bredd, djup och framförallt problematisering hade kunnat lyfta detta verk till något mer än en samling 1600-talsfragment, om än fint återgivna. Hursomhelst, för den intresserade kan läsning av Barbro Lindqvists enkelt framställda essäer vara att öppna ett försonande fönster mot en annan tid, ett spännande och komplext svenskt historiskt skede då religionsfrihet inte utgjorde en självklarhet.

Karlstad universitet

RAMONA IVENER

Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, *A history of the press in Sweden* (Göteborg: Nordicom 2010). 369 s.

Vid millennieskiftet utgavs ett uppmärksammat fyrbandsverk om den svenska pressens historia med Karl Erik Gustafsson och Per Rydén som redaktörer. Dessa har nu också författat en bok på engelska, *A history of the press in Sweden*, med huvudsakligt innehåll från nämnda fyrbandsverk. Startpunkten i boken är den första svenska tidningen från 1645 – *Post- och Inrikes Tidningar* – och slutpunkten inträffar åren kring 2010, då de digitala tidningarna på allvar började tävla med papperstidningarna.

Kronologiskt presenteras pressens framväxt och utveckling utifrån olika innehållsliga, ekonomiska, tekniska och geografiska aspekter. På 1600-talet följde Sverige den internationella utvecklingen. Staten, och särskilt rikskanslern Axel Oxenstierna, hade en pådrivande roll. Den regelbundet utkomna tidningen blev ett medel till att stärka statens kontroll över territoriet och invånarna. Olof von Dalin och hans *Then swänska Argus* är centrala för 1700-talet. Han hämtade inspiration från brittiska samtida tidningar som innehöll etiska och moraliskt bildande uppsatser, till exempel Richard Steeles *The Tatler*. Under 1700-talet fick allt fler städer egna tidningar, bland annat Göteborg, Karlskrona och Norrköping. Den för övriga Europa och världen så unika svenska tryckfrihetsförordningen från 1766 är viktig, eftersom den resulterade i ett nytt och avsevärt friare tidningsklimat jämfört med tidigare. Författare som Johan Henric Kellgren och Thomas Thorild hörde i upplysningens Sverige lika mycket hemma inom tidningsvärlden, som inom den allmänna litteraturen. Efter Gustav III:s statskupp 1772

inskränktes dock till stora delar Kellgrens, Thorilds och övriga tidnings-skribenters nyvunna friheter.

1810 års grundlagsstadgade tryckfrihetsförordning fick stor betydelse i samtiden och för utvecklingen därefter. Fler tidningar etablerades med konkurrerande politiska och litterära ideal. Ofta utbröt polemiska strider dem emellan, till exempel mellan den romantiska "nya skolan" och den mer klassiskt inriktade "gamla skolan". 1830 startades så det första liberala flaggskeppet i den svenska tidningsvärlden: Lars Johan Hiertas *Aftonbladet*. Inom kort grundades även dagblad i landsorten med liknande liberala och oppositionella ideal som *Aftonbladet*. Industrialiseringen under 1800-talets andra hälft medförde en ökning av antalet tidningar. År 1860 saknade 25 svenska städer en tidning medan endast fem inte hade en sådan 20 år senare. Tidningsdebatten blev också en allt viktigare del av det politiska samtalet i spåren av de nya partier och politiska rörelser som bildades i slutet på 1800- och början på 1900-talet.

Under mellankrigstiden blomstrade det svenska tidningsväsendet, som nu också bestod av många vecko- och månadsmagasin. Anmärkningsvärt för 1930-talet var att riskkapitalister investerade på tidningsmarknaden, exempelvis Ivar Kreuger och Axel Wenner-Gren. 1940-talets första hälft dominerades av hur tidningarna efter uppmaningar och tvång måste anpassa sig till samlingsregeringens neutralitetspolitik. Det skedde inte utan protester från tidningshåll. Här utgjorde Torgny Segerstedts motstånd – i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* – det kanske bästa exemplet. Efterkrigstiden innebar ett genombrott för tabloidpressen, med *Expressen* och *Aftonbladet* som de mest framgångsrika representanterna. *Dagens Nyheter* – under en lång tid med Herbert Tingsten som ledande politisk skribent – stärkte successivt under 1900-talets andra hälft sitt grepp om den svenska morgontidningsmarknaden, särskilt på *Svenska Dagbladets* bekostnad. Veckopressen blev framgångsrikare med tidningar som *Allers*, *Året Runt*, *Se och Hör*, *Allt i hemmet* etcetera. Slutet på 1900- och början på 2000-talet kännetecknades å ena sidan av ökad konkurrens, många tidningsnedläggningar (framförallt på mindre orter) och av att de politiska partierna i mindre grad intresserade sig för att ekonomiskt bära upp dagstidningar, vilket företrädesvis gällde Centerpartiet och Socialdemokratiska Arbetarpartiet. Å andra sidan har det under de senaste tio åren etablerats nya typer av dags-, vecko- och månads-tidningar, exempelvis *Metro* och *Moderna Tider* samt den mer specialiserade kvinnotidskriften *Amelia*.

Kanske kan den heltäckande kartläggande ambitionen av svensk press ses som en förtjänst i boken. Man får intrycket av att läsaren inte får undanhållas några tidningar, magasin eller tongivande redaktörer. Problemet med detaljrikedomen är emellertid att de övergripande historiska förklaringarna

försvinner i mängden detaljer. Det saknas resonemang om centrala historievetenskapliga frågor om på vilket sätt pressen blev en ny och för samhället viktig offentlighet från 1700-talet; om vilka ideal, normer och värderingar tidningarna har fört fram genom åren; om hur olika samhällsgrupper – som medel- och arbetarklassen – använt tidningar i mobiliseringen av egna intressen; om hur tidningar och magasin under 1800-talet blev ett sätt att binda ihop nationen Sverige på; om hur framväxten av vecko- och månadsmagasin under 1900-talets andra hälft hörde samman med välfärdssamhällets etablering, ökad fritid, högre utbildningsnivå, nya – eller ingrodda – mans- och kvinnoideal och så vidare. Om författarna hade vinnlagt sig om att mer förklara den svenska presshistorien i sådana perspektiv, och mindre redogjort för dess detaljerade framväxt, hade läsaren onekligen fått en större förståelse för tidningarnas samhälleliga betydelse från 1645 fram till dags dato.

Uppsala universitet

HENRIK EDGREN

Peter Olausson, *Vägar till värmländsk historia 2: ljus över Värmland: en bildningshistoria* (Karlstad: Värmlandsarkiv 2011). 264 s.

Med *Vägar till värmländsk historia 2*, har *Vägar till värmländsk historia: en arkivguide 1*, fått en fortsättning. Huvudförfattare till båda är Peter Olausson. Medan den första delen, utgiven 1999, sammanfattar forn- och medeltidshistoria inom naturens, maktens och rättens områden, rör den här utbildningens och bildningens historia från medeltid till våra dagar. Främst behandlas den formella sidan av hur kunskapsförmedling har organiserats, men även den informella och mindre åtkomliga berörs. Det är en lärarrik genomgång dels av skolans olika former, dels hur utbildning och upplysning hör samman inte bara med det värmländska samhället utan med svenska förhållanden i övrigt. Boken utgör på samma gång en guide till arkiven och det är ett rikt material som presenteras. Fram till 1800-talet sker det i kronologisk ordning, därefter ur tematisk synvinkel. Den vänder sig till både den erfarna forskaren som här kan få en del uppslag, och den mindre initierade som tack vare ett bra pedagogiskt upplägg, ges inblick i utbildningens historia. Boken har tillkommit med anledning av Värmlands Arkivs 40-åriga verksamhet, vars bildande förutom engagerade medarbetares insatser i hög grad är ett resultat av värmländska företagares intressen att bevara sina handlingar. Sedan 1995 har Värmlandsarkiv status som landsarkiv och i arbetet ingår rådgivning till statliga, regionala och lokala myndigheter samt tillsyn över deras arkivfunktioner. Den i mitt tycke väl valda titeln, *Ljus över*

Värmland, väcker tanken om ljuset som symbol för kunskap och upplysning och med det framsteg och utveckling.

De tidiga skolornas samband med kyrkan är givet, men vid sidan av utvecklades även de adligas och de borgerligas behov av utbildning. I källorna möter oss Hertig Karls skola från 1584 i Karlstad, där "ungdomens sinne skulle mogna i kunskap och dygder". Undervisning i den lutherska läran skulle förmedlas, men ordning, reda, vördnad och respekt prioriterades högt. Standard i de dåtida skolhusen var ett särskilt inrättat rum, en sorts arrest, med syfte att tillrättavisa eleverna. Det påminner oss om att oro och disciplin inte bara är ett nutida problem. Kyrkans roll för den första folkliga utbildningens framväxt är också klarlagd. Läskunnigheten skulle höja kristendomskunskapen och uppgifter om den finns i husförhörslängderna, som för Värmlands del finns bevarade från 1730-talet. Något jag uppskattar är att Olausson visar hur samhällsintresset har fungerat som incitament för utbildningens organisering. Folkskolans gradvisa införande kan studeras och att denna läroplikt var genomgripande visas av hembygdsskildringarna som nästan överallt tagit en startpunkt i folkskolestadgan – ett material, som vid sidan av folkskoleinspektörernas rapporter kan undersökas. För de välbeställda fanns möjligheter till högre studier och intressant nog belyser författaren här pojkmarnas och flickornas olika möjligheter. Läroverken var länge pojkmarnas privilegium, medan flickor undervisades i hemmet eller i så kallade flickpensioner. Av dem tycks ett tjugotal ha funnits i Kristinehamn och om en av dem, den Garnejska pensionen från 1815 kan man ta del i ett omfattande privatarkiv förvarat i handskriftsamlingen för Kristinehamns högre allmänna läroverk.

Kopplingen samhälle, ekonomi och framsteg blir tydlig i redogörelsen av de yrkesinriktade utbildningarna. Av direkt nytta för bergsindustrin var Bergsskolan, Sveriges första lägre tekniska skola i Filipstad skapad av Franz von Schéele 1830, en skola som än i dag utbildar ingenjörer och tekniker. Det genomslag skogsbruksskolorna fick senare under 1800-talet har att göra med de värmländska skogarnas allt större betydelse för ekonomin. Det gäller även lantbruksutbildningens inrättande med syfte att effektivisera jordbruket. Detta ska sättas i samband med de strukturförändringar som följde med industrins genombrott. Att kunskap som dittills huvudsakligen hade reproducerats genom personliga relationer, senare upptogs av ett allmänintresse, innebar en ändrad syn på vad som är privat och offentligt.

I den utbildningshistoriska exposén hänvisas till relevant forskning där jag visserligen kan sakna en och annan titel, men forskningsfältet är stort och det är lätt att förstå att ett urval har måst göras. De utmärkta käll- och arkivhänvisningarna åskådliggörs mot slutet i en översikt där arkivbildare och arkivinstitutioner på olika nivåer såsom riksdagens arkivbestånd och

ecklesiastikdepartementet anges. Handlingar hos domkapitlet eller länsstyrelsen förvaras regionalt och lokalt finns sockenkyrkornas och kommunernas arkiv. Av stort värde är det index som lagts in i slutet av boken som möjliggör sökning genom sakord eller namn. Boken är förtjänstfullt illustrerad med exempel ur handlingar, byggnader och lokaler.

Med ledning av vad boken förmedlar kan mycket väl sägas att Ljus har spritts över Värmland och lämnat spår som eftervärlden kan ta del av. Kunskapen har med största sannolikhet bidragit till nya former för näringsliv och offentlig verksamhet. Det är här som jag ser en spännande utmaning, nämligen att sätta kunskapsbildning i centrum för historisk förändring och samhällsutveckling. *Ljus över Värmland* ger en bra ingång till sådana historier, inte minst genom att vi här får vägledning in i arkiven.

Linnéuniversitetet, Växjö

AGNETA JÄRNANKAR

Christoph Schmelz (red.), *Völkerrecht und Außenpolitik Schwedens und des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation im 17. und 18. Jahrhundert* (Hamburg: Verlag Dr. Kovač 2011). 134 s.

Konferensantologin innehåller bidrag från sex forskare som samlats för att diskutera begreppen folkrätt (*Völkerrecht*) och utrikespolitik (*Außenpolitik*) och dess utveckling med fokus på 1600- och 1700-talen. Antologin är ett resultat av en konferens med ovanstående tema som 2010 arrangerades av David-Mevius-Gesellschaft i samarbete med Max Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte i Frankfurt am Main. Syftet var att arbeta interdisciplinärt och med olika metoder.

Det mest omfattande bidraget är skrivet av Heinhard Steiger och det inleder också antologin. Steiger diskuterar framväxten av europeisk folkrätt utifrån en genomgång av allianser och fredstraktat mellan åren 1530 och 1648. Före 1618 fanns en rad olika allianser riktade mot huset Habsburg, och i synnerhet mot dess spanska gren. Dessa allianser tog sällan hänsyn till religion utan förde samman katolska stater med protestantiska. Detta kan ses som ett uttryck för att staters suveränitet hade kommit att bli centralt och religionen inte längre var överordnad. För den europeiska folkrätten utgör just suveräniteten en kärna, liksom skillnaden mellan "Innen" och "Außen" som konstituerar en grundstruktur. Ingen kunde efter 1648 längre göra anspråk på att försöka skapa ett samlat kristet rike. Steiger konstaterar avslutningsvis att 1648 visserligen kan ses som den europeiska, men inte den internationella, folkrättens födelse.

I likhet med folkrätten har också krigslagar sina rötter i tidigmodern tid påpekar Christoph Schmelz. De olika Genèvekonventionerna, den första från 1864, hade tidiga föregångare. Kriget som ett rättslöst tillstånd var ett problem och redan under 1500-talet finns de första exemplen på regleringar av soldaters rättigheter, det som Schmelz benämner "ius in bello". Under 1600- och 1700-talen tillkom sedan i omgångar nya överenskommelser om behandling av krigsfångar, om sjuka soldater samt utväxling av fångar. Förutom denna reglering av de rättigheter som rådde under ett krig diskuterar Schmelz också "ius ad bello", rätten att föra krig. Vad ansågs vara en rättmätig grund för krigföring och vem kunde föra det?

Heinz Mohnhaupt har bidragit med en begreppshistorisk genomgång av hur juridiska encyklopedier, tillkomna med pedagogiska ambitioner, behandlat folkrätt. Genomgången börjar med Johann Stephan Pütter (1757) och sträcker sig ett sekel framåt.

Nils Jörn presenterar vad som närmast kan ses som en prosopografisk studie av vicepresidenterna vid den wismarska tribunalen. Jörn pekar på att de nordtyska provinserna ofta betraktats ur en militärstrategisk aspekt – som ett militärt brohuvud – men ställer frågan om inte Wismar också kan ses som ett "diplomatischen Brückenkopf". Det visar sig att ett gemensamt drag för de studerade vicepresidenterna var att de ända från mitten av 1600-talet och in på 1700-talet ofta användes för diplomatiska uppdrag och därför långa perioder var frånvarande från verksamheten vid tribunalen. De hade rekryterats lokalt från lågadeln men genom gedigen utbildning skaffat sig erfarenheter från den internationella politiska scenen.

Helmut Backhaus behandlar i sitt bidrag den svenske ämbetsmannen och diplomaten Johan Adler-Salvius. Han står här som representant för stormaktstidens nya män, det vill säga de som i likhet med de wismarska vicepresidenterna tog sig fram via utbildning och kompetens och kom att utgöra den lägre ämbetsmannagruppen i den växande svenska administrationen. Just Salvius var mer framgångsrik än så: via stöd av Axel Oxenstierna och senare drottning Kristina, samt med medel från sin rika hustru, gjorde Salvius en enastående karriär. Han kom samtidigt att utmana den gamla adelns bördstro och blev också ett slagträ i maktkampen mellan drottning Kristina och Axel Oxenstierna. Tillsammans med Johan Oxenstierna, rikskanslerns son, ledde han de svenska förhandlingarna inför den westfaliska freden.

Rättshistorikern Per Nilsén, slutligen, tar upp hur frågan om natur- och folkrätt behandlades vid svenska universitet vid slutet av 1600-talet. Natur- och folkrätten fick med utbyggnaden av det svenska universitetsväsendet (Dorpat, Åbo, Lund) samt med understöd av rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie en starkare position under 1600-talet. Nilsén pekar också på det inflytande Hugo Grotius – en tid svensk ambassadör i Paris –

och Samuel von Pufendorf – en tid svensk rikshistoriograf – kom att få.

En antologi samlar vanligen ett antal artiklar som på olika sätt bidrar till fördjupandet av ett gemensamt tema. Detta förutsätter dock att artiklarna knyter an till detta tema, samt att antologin antingen har en inledning eller avslutning som ramar in och binder samman bidragen. En fråga jag ställt mig är vad redaktören egentligen vill med antologin. Artiklarna är var för sig läsvärda – men varför samla dem i en antologi? I sin inledning framhåller redaktören att en gemensam nämnare för bidragen är nyckelorden folkrätt och utrikespolitik. Problemet är dock att artiklarna i huvudsak förhåller sig till antingen det ena eller det andra. Jag saknar därför en problematiserande diskussion om sambandet mellan folkrätten och utrikespolitiken. Vidare, med tanke på att utrikespolitik är ett nyckelord, är det också förvånande att det inte problematiseras mer. Vad skilde egentligen utrikespolitik från annan politik vid den tiden? Är begreppet utrikespolitik en bra term att använda för den tiden? Ett sätt att bättre knyta samman artiklarna med antologins utgångspunkt hade varit att redaktören skrivit en mera omfattande inledning och lyft fram gemensamheter och skiljaktigheter i form av en kapp. Kanske hade antologin då gett ett mer samlat intryck.

Umeå universitet

SVANTE NORRHEN

Kerstin Nohrenius & Lars Wiklund, *Glädje och sorg i en drottningens liv: drottning Josephine av Sverige och Norge, hennes föräldrar och syskon i 1800-talets Europa* (Stockholm: Carlssons 2011). 343 s.

Glädje och sorg i en drottningens liv: Drottning Josephine av Sverige och Norge, hennes föräldrar och syskon i 1800-talets Europa av Kerstin Nohrenius och Lars Wiklund, handlar om drottning Josephine, eller Josefina, som hon kallades i Sverige, Oscar I:s hustru. Kerstin Nohrenius har arbetat som informationschef och har skrivit flera kulturhistoriska böcker. Lars Wiklund är fil. mag. i militärhistoria, har tjänstgjort som chef för Försvarets tolkskola och är ordförande i Napoleonsällskapet i Sverige.

Glädje och sorg i en drottningens liv är strukturerad i sju kapitel av väldigt olika omfattning. Det första, som upptar nästan halva boken, handlar om drottning Josephine och hennes liv från 1807, då hon föddes i Milano, till 1876 när hon dog på Stockholms slott. Det svenska samhället under 1800-talets mellersta del tecknas i snabba skisser som en fond till drottningens liv. Nästa kapitel skildrar hennes föräldrar, Eugène de Beauharnais och Augusta av Bayern. Eugène de Beauharnais var son till Napoleons hustru Joséphine i

hennes första äktenskap, och hade adopterats av Napoleon. Augusta av Bayern kom från den anrika dynastin Wittelsbach. De följande kapitlen redogör för Josephines syskons levnadsöden.

Författarna har goda kunskaper om de personer och den tid de skildrar, och det är framför allt spännande att läsa om Josephines föräldrar och syskon. Genom Eugène de Beauharnais får vi en inblick i franska revolutionen och dess följder från händelsernas centrum, och följer Napoleons uppgång och fall. Som styvson till den franske kejsaren och vicekung av Italien tvingades Eugène de Beauharnais verkställa Napoleons alla detaljerade order. Denne hade till och med synpunkter på när styvsonen borde gå till sängs med sin hustru, och att hon borde dricka oblandat vin varje dag i syfte att föda söner. Trots det övervägde antalet döttrar i syskonskaran. När Napoleon drevs i exil drabbade det förstas vicekungaparet i Italien, som flydde till Bayern. Senare köpte Eugène de Beauharnais hertigdömet Eichstätt några mil från München med 24 000 invånare. Det var hit kronprins Oscar kom på friarfärd 1822 och förälskade sig i den unga Josephine, som blev hans brud året därpå. Josephine anförtrorde sin dagbok om hur ledsen hon blev när hon i Sverige mötte stor fientlighet mot Napoleon och hans närmaste, för det var ju hennes familj.

Drottning Josephine kom att bli mycket älskad i Sverige tack vare sin vänlighet, sitt goda uppträdande och omfattande välgörenhetsarbete. Personligen upplevde hon däremot stora sorger. Sonen Gustaf, sångarprinsen, dog endast 25 år gammal, och hennes man bedrog henne under många år med andra kvinnor. Hon mötte också kraftigt motstånd mot sin katolska tro och sitt engagemang för den katolska församlingen i Stockholm.

Josephines syskon giftes bort av den äregiriga modern till framstående positioner i kungliga och högadliga familjer. Dottern Amelie blev kejsarinna av Brasilien, sonen August blev gemål till drottningen av Portugal och sonen Maximilian gifte sig med storfurstinnan Maria Nikolajevna av Ryssland.

Glädje och sorg i en drottningens liv innehåller en mängd intressant stoff och huvudpersonerna blir verkligen aktörer eller brickor i 1800-talets dramatiska historia. Det brasilianska kejsarparet tvingades fly till Europa på grund av oroligheter i landet, och det politiska skiftet efter Napoleons fall omöjliggjorde för en del familjemedlemmar att bosätta sig i Frankrike eller besöka Paris. En besvärande nackdel med boken är upprepningarna. Genom att författarna skriver tematiskt dels om samtida händelseförlopp, dels om personer, innebär det att de ofta går tillbaka för att följa en ny person i detalj. Boken visar tydligt hur sammanlänkade Europas kungligheter är, men hade vunnit på ett stramare upplägg med färre upprepningar.

Jan O. Berg, *På spaning efter en svensk modell: idéer och vägval i arbetsgivarpolitiken 1897–1909* (Enebyberg: Berg Bild Rum & Färg Förlag 2011). 470 s.

Under decennierna kring sekelskiftet 1900 var arbetsmarknaden utsatt för ett omfattande omvandlingstryck. Genom denna process växte en modern form av arbetsmarknadsrelationer fram. Detta skedde dock under stora spänningar mellan arbetsgivare och arbetstagare. I sin avhandling behandlar idéhistorikern Jan O. Berg två dimensioner av detta problemområde under perioden 1897–1909. För det första behandlar och analyserar Berg idéerna, normerna och förhållningssätten bland arbetsgivare i fråga om deras arbetsgivarroll. För det andra undersöks deras syn på och relationen till arbetarsidan. Berg utgår i sin undersökning från tre olika företagsledare: John Bernström vid Separator, R. F. Berg vid Skånska Cementaktiebolaget och Theodor Adelswärd vid Åtvidabergs industrier. Han fångar därigenom in deras agerande vid ett antal kritiska situationer på den svenska arbetsmarknaden under den undersökta perioden, exempelvis 1902 års rösträttsstrejk och storstrejken 1909.

En utgångspunkt för Bergs undersökning är att samtliga de undersökta företagsledarna delade ett patriarkalt arbetsgivarideal vid inledningen av den undersökta perioden. Utifrån detta patriarkaliska ideal utövades en välvilja gentemot arbetarna som uttrycktes i belöningar av önskade beteenden, gåvor och inrättande av välfärdsanordningar. Utöandet av denna ledarstil skapade även en hegemoni på arbetsmarknaden, där arbetsgivarens relativa ekonomiska och sociala makt över arbetarna var betydande.

Flera gånger under den undersökta perioden ifrågasatte arbetarna dock den patriarkala hegemonin genom att organisera sig, ställa krav och använda strejker och blockader som vapen. Ett av Bergs huvudresultat är att de tre undersökta företagsledarna reagerade mot denna utveckling på olika sätt. Bernström var den som kraftigast reagerade mot arbetarsidan. En av hans ståndpunkter var att strejker och andra krav från arbetarna utgjorde olydnad och brott mot en fungerande ordning, vilket ytterst utgjorde ett socialistiskt hot mot företagets och samhällets utveckling. Samtidigt verkar Bernström även ha insett att det inte alltid var möjligt att ensidigt konfrontera arbetarsidan. Exempelvis skulle han som ordförande i Verkstadsföreningen 1903–1905 bidra till att etablera fungerande arbetsmarknadsrelationer genom att förhandla fram det första Verkstadsavtalet.

Medan Bernström alltså pendlade mellan konfrontation och förhandling, utvecklade R. F. Berg och Adelswärd betydligt mindre auktoritära ideal. De byggde på element av konsensus och förhandling, vilket innebar att de strävade efter att närma sig till den reformistiska delen av socialdemokratien. Berg visar tydligt hur dessa ideal präglade deras egna arbetsmark-

nadsrelationer. Bland annat tog Adelswärd initiativet till att bilda Sveriges Träindustriförbund i augusti 1905, vilket blev det första branschförbundet inom Svenska Arbetsgivarföreningen (SAF). Berg å sin sida ingick i SAF-styrelsen under 1906 och tog då de initiativ till förhandlingar med Landsorganisationen som utmynnade i decemberkompromissen 1906. De kunde dock inte påverka SAF:s grundläggande inställning till arbetarsidan. Under storstrejken 1909 tillämpade SAF en konfrontationslinje istället för att förhandla och kompromissa. Detta blev sedan SAF:s förhållningssätt gentemot arbetarsidan fram till mitten av 1930-talet, då det förändrades i den riktning mot konsensus och förhandling som kännetecknade efterkrigstidens arbetsmarknadsrelationer.

Det råder ingen tvekan om att det här är en mycket förtjänstfull avhandling som fångar upp relevanta aspekter inom ett viktigt område. I ett hantverksperspektiv finns det mycket positivt att lyfta fram. De empiriska fallstudierna får sägas vara mycket väl utförda. Berg har arbetat med en stor mängd olika materialtyper. Resultaten från de empiriska undersökningarna redovisas även på ett sätt som tydligt relaterar till avhandlingens frågeställningar, som därigenom besvaras. Berg har i det här avseendet även på ett konstruktivt sätt fastställt operationaliserande utgångspunkter och ordnade principer för sin empiriska undersökning som tyder på ett systematiskt arbete med källmaterialet.

Det finns även historieteoretiska skäl att lyfta fram förtjänsterna hos det induktiva och empiriska framlängesperspektiv som Berg tillämpar. Händelserna under den undersökta perioden kan därigenom betraktas som en inkrementell process i samtiden, snarare än som hållpunkter i en deterministisk process mot Saltsjöbadsavtalet och den svenska modellens genombrott. Samtidigt tillämpar Berg på ett konsekvent sätt ett strukturaktörperspektiv i undersökningen. Detta perspektiv bidrar till att aktörernas beteende kan relateras till den historiska kontext och de förutsättningar de verkligen befann sig i, snarare än något övergripande skede vars framtida utfall endast är känt av den undersökande historikern. Såväl historiskt relevanta strukturer som aktörernas förmåga att förhålla sig till dessa synliggörs alltså. Bergs ansats ger därigenom ett konstruktivt bidrag till framtida forskning inte bara om den isolerade period han undersöker, utan även för hela perioden mellan 1890 och fram till 1930-talet.

Umeå universitet

MARTIN ERIKSSON

Jussi Kurunmäki & Johan Strang (red.), *Rhetorics of Nordic democracy* (Helsingfors: Finnish Literature Society 2010). 297 s.

Rhetorics of Nordic democracy är resultatet av ett nordiskt forskningsprojekt som behandlat den svenska och finländska välfärdsstatens och demokratins historia. Enligt redaktörerna Jussi Kurunmäki och Johan Strang upptäckte forskarna snart att den nordiska demokratin kanske mer var ett begrepp som tjänat som en ideologisk maktresurs snarare än en verklig generell statstyp. Antologin handlar därmed om hur idén om nordisk demokrati har använts av olika politiska intressen, med särskilt fokus på mellan- och efterkrigstiden. Huvudtesen är att begreppet nordisk demokrati tjänade som ett retoriskt grepp hos de nordiska staterna under världskrigen och kalla kriget för att avgränsa sig mot de samtida totalitära staterna. Men det retoriska greppet svarade också mot inrikespolitiska önskningar som länderna delade: en vilja att dämpa sociala oroligheter genom att förvisa den klassbaserade kampretoriken till det politiska samtalets periferi.

Huvudtesen presenteras redan i inledningskapitlet, författat av redaktörerna, som även sammanfattar de kommande artiklar på ett gott sätt. Inledningen erbjuder även en idéhistorisk exposé över hur nordisk demokrati formulerats i en rad viktiga vetenskapliga och politiska sammanhang från 1930-talet och framåt. Sedan följer tio artiklar som utifrån olika fallstudier behandlar hur begreppet nordisk demokrati använts och hamnat i centrum i politiska språkkrig. Först ut är Jussi Kurunmäkis artikel om hur finländska och svenska politiker brukade begreppet mot bakgrund av demokratins krisår under 1930- och 1940-talen. Därefter följer Johan Strangs bidrag som behandlar samma tidsperiod men i stället för politiker fokuserar på forskare och filosofers formulering av begreppet. Carl Marklunds efterföljande artikel tar ett intressant grepp och visar hur de nordiska ländernas styrelser betraktades av i första hand amerikanska intellektuella och statsmän. I den femte artikeln demonstrerar Jan Hecker-Stampehl hur Föreningarna Norden konstruerade en nordisk demokratisk intresseidentitet under det andra världskriget. Bland annat diskuteras hur föreningen använde sig av historiska myter – som idén om att de nordiska länderna delade erfarenheten av att ha varit forntida fria bondedemokratier – för att svetsa samman det nordiska samarbetet.

Jeppe Nevers och Ruth Hemstads respektive artiklar lägger sedan fokus på hur den nordiska demokratin formulerades av socialister och de organiserade arbetarrörelserna. Nevers artikel handlar om Danmark och Hemstads artikel tar ett bredare grepp om de skandinaviska länderna. Därefter följer ett bidrag av Peter Stadius som pekar på hur spanska bedömare representerade till exempel Finland som både ett demokratiskt himmelrike och ett land

som gått lite för långt genom att redan 1906 införa kvinnlig rösträtt. Medan de flesta artiklar behandlar efterkrigstiden eller perioden som spänner över slutet av 1800-talet och fram till mellankrigstiden, studerar Peter Hallberg det sena 1700-talets retorik om folkstyre. Nordisk demokrati fanns inte som begrepp i frihetstidens Sverige, men han lyfter fram hur myter om en nordisk ursprunglig frihet (samma myter som exempelvis Föreningarna Norden konstruerade) var betydelsefulla retoriska grepp i kampen mot det tidigmoderna privilegiesamhället. De två sista artiklarna handlar om 1900-talets senare hälft och hur nordisk demokrati formulerades mot bakgrund av det pågående kalla kriget. Petri Koikkalainen markerar hur finländska politiker formulerade den nordiska demokratin som en avpolitiserad medelväg mellan kapitalism och kommunism. Den sista artikeln, författad av Norbert Götz, handlar om hur nordiska politiker har spridit en självbild utifrån idén om en säregen nordisk parlamentarisk demokrati i FN.

På ett generellt plan är detta en antologi som i första hand lämnar ett empiriskt bidrag genom att dekonstruera idéerna om en särskild nordisk modell och en särskild nordisk demokrati. De teoretiska utgångspunkterna för antologin som helhet diskuteras i bara några få stycken på de inledande sidorna. Utgångspunkt tas i politisk begrepps- och retorikhistoria såsom den formulerats av Quentin Skinner. De enskilda artiklarna är, med några positiva undantag som till exempel Hemstads, inte heller särskilt explicita när det kommer till teoretiska eller metodiska diskussioner. Gott så. Men en vidare diskussion av forskningsläget hade gjort huvudtesen mer fängslande och lyft hela antologin till en högre nivå. Forskningsläget om modern statsformering, politisk retorik och demokratisering diskuteras nämligen främst i fotnoterna. Detta gäller för övrigt också de enskilda artiklarna där positionering mot tidigare forskning är sällsynt. Dels hade det varit intressant med en längre genomgång av hur nordisk demokrati fortfarande skapas och återskapas i den samtida forskningen. Dels hade huvudtesen på ett självklart sätt kunnat ställas i relation till nationalismforskningsfältet. Nationalismens politiska användningsområden och dess färgning av vetenskapen har diskuterats länge. Dessutom är Norden som begrepp omöjlig att förstå utan att sätta det i samband med hur just den nationella diskursen fungerade tvingande på både utrikespolitisk och i inrikespolitisk praxis under 1800- och 1900-talen. Forskningen har upprepade gånger visat att dessa förment övernationella begrepp stammade ur enskilda länders nationalism där vissa särartsdrag konstruerades som något geografiskt närliggande stater delade. Detta visar dessutom de bidrag som tar upp de historiska myterna om Norden och skandinavismens betydelse som transnationellt experiment. 1900-talet var också nationalismens århundrade, lika mycket som det föregående, och det märks inte minst i hur den färgat forskningen om politik och

statsskick. Användningen av begreppet nordisk demokrati under världskrigens och kalla krigets eror bör rimligtvis betraktas utifrån nationalismens hegemoniska ställning i Sverige, Finland, Danmark och Norge vid denna tid. Antologin skulle med andra ord ha vunnit på att den placerats in i ett större forskningssammanhang. En sådan manöver hade lyft resultaten ytterligare.

Trots dessa anmärkningar vill jag framhålla att antologin som helhet på ett intressant sätt ifrågasätter det jag skulle vilja benämna en metodologisk nordism när det kommer till välfärdsstats- och demokratiforskning. Och mot bakgrund av detta kommer den förhoppningsvis leda till att nya problemställningar om välfärdsstaternas formering formuleras – problemställningar som kan se bortom den politiska tankefiguren vi känner som den nordiska modellen.

Uppsala universitet

ANNE BERG

Ann-Christine Petersson Hjelm, *Fängelset som välfärdsbygge*, Rättshistoriskt bibliotek 68 (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning 2011). 386 s.

Den historiskt inriktade forskningen kring den svenska (och skandinaviska) välfärdsstaten har under senare år expanderat kraftigt. En fråga som tidigare endast berörts i blygsam omfattning är vilka förändringar som välfärdsstatens framväxt resulterade i för fångvården och kriminalpolitiken. Det är därför glädjande att detta ämne nu fått en mer utförlig behandling i form av Ann-Christine Petersson Hjelms *Fängelset som välfärdsbygge*, vilket är en något reviderad utgåva av författarens doktorsavhandling i rättshistoria med samma titel som lades fram 2002.

Fängelset som välfärdsbygge behandlar som titeln antyder de förändringar som skedde, eller i varje fall förväntades ske, på fångvårdens område genom välfärdsstatens framväxt från 1930-talet och ett par decennier framåt. Det socialdemokratiska maktövertagandet 1932 innebar startpunkten för en betydande aktivitet på det kriminalpolitiska området. För fångvårdens räkning utmynnade reformarbetet i antagandet av en ny verkställighetslag 1945 vilken utgjorde en kodifiering och systematisering av behandlingstanken. Som det övergripande syftet med Petersson Hjelms arbete anges att undersöka om det fanns eller utvecklades en "verklighetsklyfta" mellan lagstiftningens ideal och anstalternas faktiska verklighet när den nya verkställighetslagen skulle implementeras (s. 32).

Texten är disponerad i fem delar och inleds med en längre rättshisto-

risk bakgrund där fängelsestraffets utveckling från medeltid och fram till 1900-talet beskrivs. Denna beskrivning är dock ytterst problematisk då författaren i det närmaste helt har utelämnat eller förbisett de senaste två decenniernas (!) omfattande historiska forskning kring fängelset och straffsystemens förändring, internationellt och nationellt. Det svaga forskningsläget leder till flera missförstånd och direkta felaktigheter, till exempel beträffande philadelphiasystemets karaktär och etablering i vårt land.

Bokens kärna är tre delstudier om behandlingstanken. Två av dessa behandlar lagstiftningsprocessen bakom 1945 års verkställighetslag medan den tredje avser att vara en undersökning av hur dess behandlingsintentioner förverkligades. Undersökningen av verkställighetslagens implementering genomförs genom ett studium av ett urval av akter hämtade från fängsvårdens centrala klientregister. Försöket att via dessa personakter genomföra en slags test på genomslaget för behandlingsideologin är dock tämligen valhant genomfört och kan svårligen ge svar på den fråga som ställs. Däremot ger genomgången av akterna intressanta och värdefulla inblickar i dessa akters begreppsliga och diskursiva karaktär och därmed i hur de kriminella subjekten konstruerades.

När det gäller undersökningen av lagstiftningsprocessen har Petersson Hjelm gjort ett imponerande arkivarbete, framför allt med Strafflagberedningens material, och hon beskriver utförligt och initierat hur den nya lagstiftningen växte fram. Det är också i studiet av lagstiftningsprocessen som det deskriptiva rättshistoriska arbetssättet fungerar bäst. För trots en påtaglig personcentrering och den delvis oklara metoden – läsaren blir knappast klokare av författarens beskrivning av denna som en "traditionell rätts-historisk" sådan – ges här en rad värdefulla inblickar i utredningsarbetets gång och de olika argumentens förändring fram till färdigt lagförslag och lagens antagande.

Knappast överraskande utmynnar frågan om en eventuell verklighetslyfta i ett konstaterande att så var fallet och att den praktiska implementeringen av behandlingstanken generellt sett misslyckades. Dels är detta något som redan tidigare framhållits av en rad kriminalpolitiska aktörer, debattörer och forskare, dels är det närmast ett axiom att reformer av vilket slag de vara må aldrig uppfyller de förväntningar som planeras och utlovas. Det intressanta är snarare hur den mer eller misslyckade implementeringen skall förklaras i de specifika fallen.² Därmed förskjuts den vetenskapligt intressanta och fruktbara frågan till att handla om hur verksamheten mer generellt förändrades genom den aktuella lagstiftningsreformen. Genom att inte ställa denna fråga i förgrunden försvagar emellertid författaren sina

2. Se t. ex. Nils Brunsson & Johan P. Olsen (red.), *Makten att reformera* (Stockholm 1990).

möjligheter att generera resultat såväl när det gäller den svenska fångvårdens förändring under efterkrigstiden som mer generell kunskap om fängelset som företeelse. Här gör sig inte minst avsaknaden av en teori som kan användas för att förstå hur organisationer reagerar på och anpassar sig till förändringar gällande.

Sammantaget kan sägas att de svagheter som framträdde redan 2002 när avhandlingen lades fram blir än tydligare ett decennium senare. Författaren har inte tagit till vara den chans som förunnas få avhandlingsförfattare, nämligen att ge ut en uppdaterad och förbättrad produkt mot bakgrund av den forskning som skett sedan avhandlingen ursprungligen producerades. De revideringar som gjorts i den nya utgåvan består huvudsakligen av om-disponeringar av den tidigare texten. Författarens styrka är otvivelaktigt arbetet med empirin och genomgången av den lagstiftningsprocess som ledde fram till 1945 års verkställighetslag. Detta är också avhandlingens starkaste del. Här har Peterson Hjelm bidragit med väsentligt vidgad kunskap. Mer generellt leder dock avhandlingens tämligen oklara och outvecklade teoretiska ram och bristfälliga dialog med annan forskning till att den mycket väl motiverade och viktiga frågan om sambandet mellan förändringar på fångvårdens område och välfärdsstaten inte ges några tillfredsställande svar.

Göteborgs universitet

RODDY NILSSON

Jiří Štěpán, *Československý exil ve Švédsku v letech 1945–1989* (České Budějovice: Vedita & Univerzita Hradec Králové 2011). 160 s.

Bokens författare, doktor vid universitet i Hradec Králové, är en av få tjeckiska historiker som ägnar sig åt svensk historia. Han har publicerat en rad artiklar och andra texter angående den tjeckoslovakiska exilen i Sverige; dessutom är han författare till den enda översikt över svensk historia utgiven på tjeckiska sedan Aleksandr Sergeevič Kants verk om Nordens historia. Boken ifråga kan därmed anses som en höjdpunkt och sammanfattning av Štěpáns vetenskapliga aktivitet. Samtidigt är den ett viktigt bidrag till ämnet av den tjeckoslovakiska exilen, som hittills inte uppmärksammas särskilt mycket i den tjeckiska historieskrivningen.

Boken fokuserar framför allt på de tjeckoslovakiska emigranternas sällskapsliv, deras föreningar, kulturliv etcetera. Några beskrivningar av dramatiska flykter över den välbevakade tjeckoslovakiska gränsen förekommer inte i boken, inte heller skrivs särskilt mycket om byråkratiska och vardagliga svårigheter som de flesta flyktingarna kämpade med. Författaren baserar

sina resultat både på forskning i arkiven och på tidsvittnens utsagor. Ändå är han tvungen på flera ställen att bara gissa, då det inte framgår precis när till exempel en viss exilförening avslutade sin aktivitet. Tyvärr bygger texten endast på utsagor av dem som var aktiva i någon förening, trots att det måste ha funnits även sådana tjeckoslovaker som av någon anledning inte kunde eller ville organiseras med sina landsmän. Deras vittnesmål kunde ha kompletterat bilden av tjeckoslovakernas exilliv i Sverige.

Själva texten är uppdelad i nio kapitel. Det första kapitlet beskriver allmänna tendenser i invandringen till Sverige, liksom Sveriges politik gentemot invandrarna och flyktingarna. Kapitel II–IV beskriver invandringen från Tjeckoslovakien sedan 1918; kapitel II ägnas åt människor som anlände redan före andra världskrigets utbrott, kapitel III åt flyktingarna som kom efter Münchenöverenskommelsen och kapitel IV slutligen åt dem som flydde efter det kommunistiska maktövertagandet 1948. Lite överraskande får judiska flyktingar endast litet utrymme i kapitel III, men här måste dock nämnas att författaren ägnar stort intresse till sudettyska flyktingar, vilkas öden sällan uppmärksammas i den tjeckiska historiska forskningen om tjeckoslovakerna i exil. Kapitel IV är huvudsakligen en jämförelse av två stora flykttvågor – den strax efter 1948 och den efter den sovjetiska invasionen 1968. Samtidigt försöker författaren besvara frågan huruvida de tjeckoslovakiska flyktingarna lyckades assimilera sig i det svenska samhället. Det ganska allmänt hållna kapitlet V beskriver flyktingars och invandrares rättsliga ställning i Sverige. Kapitel VI ägnas åt de tjeckoslovakiska flyktingarnas och svenskarnas reaktion på 1968 års händelser och åt minnesarrangemangen under åren därefter. De två följande kapitlen beskriver tjeckoslovakiska flyktingföreningars och exiltidskrifters öden. Här måste påpekas att anledningen till att det uppstod flera sådana föreningar var framför allt de långa avstånden mellan städerna där de tjeckoslovakiska flyktingarna samlades, inte politiska eller andra skillnader. Tjeckoslovakiska Föreningars Riksförbund, som knöt samman alla dessa föreningar, grundades först efter att läget hade stabiliserats 1982. Sista kapitlet beskriver kortfattat den katolska kyrkans aktiviteter i exilen. Detta kapitel innehåller dock en del slarvfel. På ett ställe (s. 110) påstås att katoliker bildade nästan hälften av alla flyktingar, på ett annat ställe (s. 111) får läsaren veta att antal katoliker bland flyktingarna var obefintligt. Dessutom är detta kapitel baserat uteslutande på arkivmaterial, som källa anges här inga intervjuer med tidsvittnen, till skillnad från de föregående kapitlen. Det ger intryck av att ingen av de intervjuade tidsvittnena i boken deltog i dessa aktiviteter, och därför har dessa aktiviteter fått mindre utrymme än de faktiskt förtjänar. Boken avslutas med sammanfattning på tjeckiska, engelska och svenska samt en bildbilaga, bestående framför allt av faksimil på flera av exiltidskrifters omslagssidor.

Lite problematiskt är att manuskriptet förefaller ha korrekturlästs endast på tjeckiska: När det förekommer ett svenskt ord eller begrepp, stavas det ofta fel: ätterresa (s. 44), föreningare (s. 78), Vaxjö (s. 94), Sergelstor (s. 105) etcetera. Dessutom översätts svenska begrepp inte konsekvent – ibland finns tjeckisk översättning i parentes, ibland i fotnot.

Trots ovannämnda fel och brister måste dock sägas att författaren har uppfyllt sitt mål att beskriva exiltjeckoslovakernas öden i det nya hemlandet och att fylla en lucka i historieskrivningen både om den tjeckoslovakiska exilen och om svensk–tjeckiska, respektive svensk–tjeckoslovakiska relationer genom tiderna. Hans bok kan tjäna som ett första steg för alla som intresserar sig för ämnet.

Karlsuniversitet i Prag

MARTIN LIŠKA

Susan Williams, *Who killed Hammarskjöld? The UN, the Cold War and white supremacy in Africa* (London: Hurst & Company 2011). 306 s.

Dag Hammarskjölds död i en flygkrasch strax utanför Ndola i Nordrhodesia (numera Zambia) på natten mellan den 17 och 18 september 1961 tillhör onekligen en av de mer mytomspunna händelserna i svensk historia. Vad var det som föranledde DC6:an *Albertina* att störta i skogen strax före landning? Var det piloterna som begick ett fatalt misstag den natten när de gick in för landning? Fanns det en ombordsmugglad bomb på flygplanet eller blev möjligen Hammarskjöld och hans medresenärer nedskjutna av ett eller flera mindre stridsplan? Hammarskjölds död kunde inte komma mer olägligt för dem som stödde FN:s militära närvaro i Kongo (ONUC), vilken hade inletts i samband med landets omtumlande självständighet det föregående året. Nästan omedelbart efter självständigheten hade landets problem kommit att beskrivas som ett hot mot internationell fred och säkerhet, då de olika kongolesiska ledarnas maktkamp associerades till det kalla kriget. I sammanhanget tog Dag Hammarskjöld rollen som den hängivne tjänstemannen, som inte kunde kontrolleras vare sig från Moskva eller Washington, samtidigt som han tog aktiv ställning mot kolonialism och ställde sig på de nya staternas sida i kampen för självbestämmande. Sammantaget ledde detta till att han hade skaffat sig ovänner både i USA och Sovjet, men kanske än mer så i London, Paris och Bryssel. Allra mest ogillad var han dock av de vita européer bosatta i Afrika som nyligen förlorat, eller stod i tur att förlora, sin tidigare ohotade överhöghet i samband med den självständighetsvåg som svepte över kontinenten under det tidiga 1960-talet.

Såsom gäller för flera andra historiska händelser omgärdade av mer eller

mindre konspiratoriska teorier kommer helt accepterade svar på frågorna om hur och varför Hammarskjöld dog troligtvis aldrig att kunna presenteras. Det hindrar emellertid inte noggranna forskare från att, med hjälp av kritiskt granskade historiska källor, argumentera för en eller annan förklaring av vad det var som egentligen hände.

Det senaste bidraget till forskningen om Hammarskjölds död kommer från Dr Susan Williams, verksam vid Institute of Commonwealth Studies, London University. Som titeln på Williams bok avslöjar, är det hos henne klart att händelsen inte kan avfärdas som en olycka. Williams syfte är just heller inte att redogöra för vad som faktiskt hände den aktuella natten, utan snarare att lägga fram och diskutera närvaron av tillräckligt många oklara omständigheter för att kunna övertyga läsaren om att Hammarskjöld och de övriga 15 ombord på flygplanet faktiskt bragdes om livet.

Av särskilt intresse för Williams är omständigheterna kring den första utredningen som gjordes av de Rhodesiska myndigheterna strax efter olyckstillfället. Williams visar förtjänstfullt att utredningen, som kom fram till att haveriet orsakats av misstag av piloterna, lämnar mycket mer att önska. Williams kartläggning och kritik av den Rhodesiska utredningen backas upp av hittills oanvänt primärmaterial efterlämnat av Sir Roy Welensky. Welensky var från 1957 till 1963 Storbritanniens högsta koloniala administratör och tillika premiärminister för Nordrhodesia, Sydrhodesia och Nyasaland och en man som föraktfullt försvarade det koloniala systemet och vit överhöghet i Afrika. Fynden i Welenskys arkiv, till exempel flera insamlade samtida vittnesmål om ett eller två mindre flygplan som besköt DC6:an strax utanför Ndola, övertygar Williams om att en stor mängd tekniska bevis och vittnesutsagor gömmts undan, censurerats eller till och med falsifierats i samband med den rhodesiska utredningen. Utöver vittnesmålen om ytterligare flygplan i luften den natten, beskriver Williams hur lokalbor berättat om hur de sett paramilitära grupper åka mot nedslagsplatsen långt innan den officiella eftersökningen av Hammarskjölds plan ens inleddes. Hon påtalar också de besvärande omständigheterna kring undersökningen av Hammarskjölds kropp, till exempel om hur ett hål i pannan på generalsekreteraren retuscherats bort innan bilderna på kroppen släpptes. Welenskyarkivet innehåller inget enskilt konkret bevis på en konspiration eller planerat mord men Williams genomgång av arkivet och kompletterande källor tecknar sammantaget en övertygande bild av händelsen som allt annat än en olycka. Men om planet verkligen sköts ner med avsikt att döda Hammarskjöld, vem gjorde det och vilket syfte skulle det tjäna?

Williams viger andra halvan i sin bok åt att sakligt och noggrant gå igenom en rad mer eller mindre kända teorier, uppbackade av vittnesutsagor och dokumentation om vem som skulle kunna tänkas ligga bakom atten-

tatet, hur det genomfördes och varför. Williams metodiska och kritiska genomgång är både spännande och intressant läsning, men som hon också riktigt konstaterar utesluter det stora antalet konspirationsteorier varandra. Om en är sann, måste de andra vara falska. Vad man med säkerhet således kan konstatera är just att det finns stora mängder falsk dokumentation och felaktiga berättelser om incidenten. Williams påpekar även att det finns mer dokumentation och källmaterial som ännu inte släppts från arkiven (även i Sverige) och att tillgång till dessa skulle kunna bringa klarhet i vad som hände. Williams konstaterar efter sin undersökning, i bokens sista kapitel, att tillräckligt med bevis finns för att det ska stå klart att Dag Hammarskjöld mördades. Oavsett vem som låg bakom måste motivet för dådet, enligt Williams, vara Hammarskjölds försök att skydda Kongos integritet, det kongolesiska folkets rätt till självbestämmande och göra Kongo fritt från utländska makters inblandning och girighet. Hammarskjölds stöd för Kongo var en naturlig konsekvens av hans ofta uttalade antikoloniala principer om likvärdiga politiska och ekonomiska rättigheter för alla folk, en retorik som på många håll sågs som hotfull.

I Williams detaljerade bok framträder således, om än inte några definitiva, så väl plausibla, svar på frågorna hur och varför, vad som återstår är just vem?

Lunds universitet

ANDREAS TULLBERG

Annette Thörnquist & Åsa-Karin Engstrand (red.), *Precarious employment in perspective: old and new challenges to working conditions in Sweden* (Bryssel: P.I.E. Peter Lang 2011). 309 s.

Tidsbegränsade anställningar är en fråga som fått en framträdande plats i samhällsdebatten. Ofta benämns dessa anställningar atypiska, vilket indirekt understryker att tillsvidareanställningar betraktas som norm i lagstiftning och i allmänhetens medvetande. Inom den internationella arbetslivsforskningen har det uppmärksamats att tidsbegränsade anställningar ofta är förknippade med andra negativa aspekter, såsom låga löner, deltidsarbete och oklarheter kring själva anställningsförhållandet. Detta är utgångspunkten i antologin *Precarious employment in perspective* som sammanställts av Annette Thörnquist och Åsa-Karin Engstrand.

Förutom ett inledningskapitel och ett kortare avslutande kapitel innehåller antologin tio uppsatser, som författats av forskare från discipliner såsom ekonomisk historia, historia, arbetsvetenskap, arbetsrätt, pedagogik och sociologi. Uppsatserna är överlag välskrivna och anknyter till antolo-

gins övergripande tema och till varandra. Även om författarna kommer från olika ämnen delar de premissen att förekomsten av osäkra och lågbetalda anställningar är problematisk ur arbetstagarnas synvinkel. Maktrelationer tas upp i de flesta bidragen och är särskilt framträdande i Ali Osmans och Per Anderssons kritiska och Foucaultinspirerade analys av ackreditering av yrkesutbildningar. Merparten av bidragen har karaktären av forskningsöversikter eller sammanfattningar av forskning som redovisats mer utförligt på annat håll. Det gäller exempelvis Åsa-Karin Engstrands exposé över hur arbetstiderna inom detaljhandeln behandlats i den politiska debatten under 1900-talet.

Precarious employment in perspective fungerar bra som en ingång till vidare läsning. Den är uppenbarligen skriven för en internationell publik och flera av uppsatserna skulle med fördel kunna användas på arbetslivsorienterade kurser, inte minst för utbytesstudenter. Däremot innehåller antologin inte särskilt mycket nytt empiriskt stoff.

Självfallet är det inte möjligt att på 300 sidor behandla alla aspekter av så kallade prekära anställningar. Jag tycker dock att frågan om tidsbegränsade anställningar är så central att den hade förtjänat ett eget kapitel. Jag saknar även en sammanhållen diskussion om hur permanenta de prekära anställningarna är. Tenderar folk att fastna i lågbetalda och tillfälliga jobb eller fungerar dessa som ingång till mer reguljära anställningar?

Såväl bokens titel som dess baksidestext signalerar att det historiska perspektivet är framträdande i antologin. Detta är även något som redaktörerna deklarerar i sitt inledningskapitel. De förväntningar som på så vis skapas infrias endast i några av bidragen, såsom Engstrands redan nämnda kapitel samt Catharina Callemans genomgång av arbetsrättsliga förändringar av betydelse för omsorgs- och tjänstearbete i hemmiljöer. Även Annette Thörnquists uppsats om den ibland oklara gränsen mellan att vara anställd och egenföretagare har en tydlig ambition att sätta en dagsaktuell arbetsmarknadsfråga i historisk belysning. Hon åstadkommer detta genom att jämföra mellankrigstidens stenindustri med dagens byggnadsindustri.

I merparten av uppsatserna är historien emellertid reducerad till kortare bakgrundsteckningar. För de enskilda uppsatserna är detta inte nödvändigtvis ett problem. Den fallstudie av arbetsförhållanden inom en sjukvårdsrådgivningsorganisation under perioden 2002 till 2006 som presenteras av Monica Andersson Bäck fungerar exempelvis utmärkt. För den som primärt närmar sig boken med ett arbetslivshistoriskt intresse blir boken dock mer av en aptitretare än en fullständig måltid.